

„УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕКА“

Ч. 4. (16) а.

КВІТЕНЬ

1934.

МИКОЛА ГОЛУБЕЦЬ

РІК ГРОЗИ І НАДІЙ
1914

Др. Тимко Герезовський

ЛЬВІВ

НАКЛАДОМ ІВАНА ТИКТОРА

Друковано 5.000 примірників.

ПРИМІТКА: Ця книжка виходить замість
скопфісованого оповідання Василя Кархута:
«Вістря в темряві».

Окладинка рисунку Ю. Кірієнка.

Друк. З. Медицький—Тиктор, Львів, Блхарська 9. Тел. 34—76.

Львів, 28. липня 1934.

Це було тому двадцять літ. Дорослі люди того часу, оскільки ще живуть, сьогодні вже всі посивіли, тогочасна молодь належить уже до »старшого громадянства«, нинішні студенти й середньошкільники тоді щойно народжувалися.

Двадцять літ тому інакше виглядали люди зверху й у середині, інакше одягалися, інакше думали й відчували. Зівсім не ті були, тому двадцять літ народи, змінилася за той час не тільки політична карта, але й збірна душа Європи. Все змінилося, багато дечого вмерло й безповоротно пропало, але залишилася жива й незмінна *ідея*, що оживлювала серця й піднімала душі і дорослих і молодиків і тих навіть, що хоч мало не діти, тому двадцять літ рвалися під Стрілецькі Прапори.

Прапори прошуміли, але їх пошум живе далі в серцях мільйонів. І тих, що тому двадцять літ були молодиками й тих, що тоді щойно народжувалися. Пошум той, одягнений в слова і згуки Стрілецької Пісні, сповиває тепер, вірлиними крилами, коліски тих, що за двадцять літ будуть молодиками.

— — — — —
Двадцять літ тому... від стрілів сербського заговорника Гавріля Принціпа в Сараєві, покотився по цілому світі відгомін, що не втихав протягом чотирьох літ, точно кажучи 51 кривавих місяців і 8 днів...

Двадцять літ тому стануло проти себе 31 держав, з 70-мільйоновою армією, що з неї, за чотири роки лягло головою 12,190.571, а 2,291.800 молодих, здорових людей, пропало без вісти... Кривава лазня,

що її собі справили, двацять літ тому, народи всіх континентів, коштувала 139.647 мільярдів доларів, море крові, океан вдовиних і сирітських сліз. Все це віддано для свистка паперу, що прозваний «Версайським Трактатом», погрожує сьогодні новими конфліктами, новою гекатомбою кривавих жертв, новою руїною людськості.

Тому двацять літ народилася Українська Національна Армія. По столиці Галицької Волости перемашували перші збройні чети, вперше від скасування Гетьманщини, вперше від розгрому Запорізької Січі. Тому двацять літ...

В жовтні 1912 р. почалася боротьба почвірного союзу балканських держав (Болгарії, Сербії, Греції й Чорногори) з Туреччиною, що її саме тоді перемогла Італія в боротьбі за Триполіс і Лівію.

Перша мобілізація австро-угорської армії переконала найбільших миролюбців, що військовий удар Австрії з Росією висить на волоску. Українське громадянство почало злегка орієнтуватися на... війну. Помагала йому в тому преса, підштовхувала молодь.

Нікуди правди діти. Наші пожарничо-руханкові товариства — націонал-демократичні «Соколи» й радикальні «Січи» творилися після польських зразків; слідом за ними, набирали вони з часом і військової закраски. «Стшельци» Пілсудського й «Бартошові Дружини» вшеполяків заставили нас не оставати позаду; всупереч зовнішнім перепонам і «культурницькому» наставленню громадянства.

Був час, на щастя короткий і без глибших наслідків, що нагадував акцію польських повстанчих емісаріїв зперед катастрофи в 1863 р. Подібно як тоді розбрилися по українських землях пропагатори збройного, протимосковського виступу й добувши з архівів гасло в роді «вільні з вільними», намагалися загорнути українську молодь під польські, боеві прапори.

Між іншими, теперішній маршал Польщі, тоді чоловічий організатор і творець польської збройної сили Осип Пілсудський не занедбав безпосереднього контакту з українським громадянством.

В падолисті 1911 чи весною 1912. виголосив він один з своїх рефератів про організацію збройного, проти-московського виступу, в домівці Повітової Січі у Львові.

Військова невідготованість пролетаріату — говорив референт — була одною з причин заломання російської революції в 1905 р. Революціонерам-робітникам попадали в руки кріси, скоростріли, а навіть армати, але вони не вміли ними користуватися й тому програли.

»Бесідник виглядав скромно — пише в своїх спогадах О. Степанівна. — Одягнений в сірій однострій, запнутий високо під шиєю, мняв у руках мацеюфку й говорив, рівним, притишеним голосом. Але чути було в його словах певну силу. Виклад був проиятий одною думкою — потребою приготування до збройного виступу проти Москви. Мала саля Січи була повна, а слова референта робили вражіння на слухачах. (О. Степанів: *»На передодні великих подій«* — ст. 3).

Реферат О. Пілсудського, був тільки одним з огнів його широко закроєної самостійницької акції. З походження литовський чи білоруський шляхтич, уроджений три роки по невдачі останнього з польських повстань (1867), ненависть до гнобителів узагалі, а москалів зосібна, виссав з молоком матері; вихований на творах Ю. Словацького, в атмосфері непримирного бунту, дуже скоро створив собі програму національного визволення при допомозі соціальних клічів і ферментів.

»Всі мої мрії зосереджувалися довкола повстання й збройної боротьби з москалями, що їх я з усеї душі ненавидів, вважаючи кожного з них зволоччою і злодієм. Останнє було, зрештою, вповні оправдане. В тому часі (70-і рр. м. ст.) Росія вилила на Литву своє шумовиння, найпідліші елементи, які тільки мала, а оповідання про злочинства й варварства орди Муравева, були на устах усіх«. (О. Пілсудський: *»Як я став соціалістом«*. — *»Промень«*. Жур-

нал для справ польської шкільної молоді. Львів, 1903, ч. 8—9).

Як студент харківського університету, познайомився з *»Капіталом«* К. Маркса у російському перекладі, але до гурту російських соціалістів-народовольців не пристав; скрізь закладав польські революційні гуртки, а хоч був переконаним соціалістом, все і всюди висував на перший плян національні інтереси. Соціалізм уважав тільки одним із шляхів і засобів до мети, а не самою метою.

Вибух російсько-японської війни заскочив Пілсудського в Лондоні, відкіля він перебрався до Кракова й стався там душею патріотичного руху в лоні П.П.С. Як висланик Центрального Робітничого Комітету П. П. С. їде Пілсудський до Токіо, де старається дістати від японського уряду зброю для польських революціонерів. За повстанчу диверзію на задах російської армії (висадження мостів на Волзі й у Сибірі) зажадав Пілсудський від японського уряду поставлення польського питання, як міжнародного, на майбутній мировій конференції.

До осягнення якихнебудь успіхів у Японії, перешкодив Пілсудському висланик польських націонал-демократів Р. Дмовський. З Японії вернув Пілсудський без зброї і без капіталів, але з твердим переконанням про конечність польської мілітарної акції, не підземної й терористичної, але збірної й отвертої, пристосованої до вимогів сучасного моменту.

Дня 13. листопада 1904 р., протестуючи проти мобілізації, випровадив Пілсудський кілька сот узброєних робітників на Грибівську площу у Варшаві й під костелом Всіх Святих кишу до наступу на військо й поліцію. Рівночасно організує Пілсудський цілу низку теоретично-практичних, військових кур-

сів. В 1905 р. творить у Варшаві «боївку», що в противенстві до ендецьких і соціалістичних боївок, визначається військовою дисципліною й змаганням до масових виступів. Не занедбує теж Пілсудський теоретично-пропагандистичної акції над використанням *соціалістичних* організацій і сил для польської національної революції.

В статті «Чим є збройне повстання, («Роботнік» 1907. ч. 208.), що лягла в основу реферату в львівській «Січі», говорить Пілсудський м. і.: «Збройним повстанням у майбутності не може бути якесь безладне кидання на ворога навіть найбільших народніх мас; його без милосердя здавили би навіть тоді, якби воно мало місце підчас найвищого революційного напруження. Це мусить бути боротьба тих мас при умовах, хочби тільки зглядно рівних виглядів на перемогу». Для цього повстанча маса мусить бути не тільки добре озброєна, але й військово вишколена.

«Хоч як ми того бажали би, не зробимо революції, коли в масах не буде революційного настрою, коли революційний рух не підійметься до найвищого рівня».

Успіх повстання залежить від «убойовлення» мас. Бо щойно тоді «могтимем думати про побідну боротьбу. Нашим ідеалом мусить бути здобуття зорганізованими масами можности фізичної боротьби в такому самому степені, як вони вже здобули можність духової боротьби».

Очевидно, «повстань не можна творити. Вони залежать від обставин, яких ми не всміли викликати, але треба, щоби народ міг з тих обставин скористати».

Довсі скоро зрозуміла П. П. С., що Пілсудський, проповідуючи й підготовляючи соціальну революцію, думає і змагає до збройного, національного повстання й тому IX. З'їзд ППС відкинув думку про збройну боротьбу за визволення Польщі. Пілсудський не звертає на це уваги й організує польську національну армію з усім завзяттям т послідовністю. При краківській «боевій секції» П. П. С. закладає міліційний гурток, що в ньому вишколюється польська самостійницька молодь без різниці партійного віроісповідання. Він увиходить у звязки з галицькими військовими організаціями, що повстали підчас російської революції («Звйонзек Одродзенья», «Організація Непшеєднаних» і створений з них у 1908 році «Звйонзек валькі чинней»).

Під впливом мілітарної акції й за спонукою О. Пілсудського повстає в 1909. р. при львівському (польському) «Соколі» потайна «Армія Польська», що в 1910. р. розконспірується як «Звйонзек Стшелецкі» у Львові й «Стшелец» у Кракові. Від тоді стає Пілсудський явним і офіційальним командантом польських, військових формацій, а пізніший польський генерал і міністр військових справ Соснковський його заступником і шефом штабу. Не обійшлося й тут без «конкуренції». Незалежно від акції Пілсудського творить його противним з вшепольського табору О. Галлер «Дружини польове», Г. Мінкевич «Дружини подгалянське», С. Паславський «Дружини Бартошове», а на ґрунті польської еміґрації в Америці організує В. Рильський «Дружини бойове». Там теж започатковується збірка на польський боевий фонд. В пору, коли нам ледви чи снилося про якусь конкретну мілітарну акцію, наші сусіди й політичні противники мали вже готову мережу військових кадр, що хоч різнилися поміж со-

бою тактикою, ідеологією та орієнтаціями, в цілому були вже чинником, з яким мусіли числитися свої й чужі.

В 1910. р. виходить у Кракові книжка М. Сокольницького «Справа армії Польської», а в 1914. р. повстає перший польський журнал, присвячений військовим справам «Стшелец». З кінцем літа 1912. р. створено на з'їзді польських самостійницьких діячів у Закопаному сурогат польського уряду, що назвав себе «Комісія Тимчасова». Вона то видає універсал, в якому заявляє готовість збройного виступу проти Росії, визнаючи Австро-Угорщину своїм природним союзником так довго, як довго вона, в інтересі своєї державности, оставатиме в боротьбі з Росією.

«Найбільшою заслугою Комісії — пише історик польської політичної думки В. Фельдман — було те, що вона взагалі існувала, що в обличчі близького, європейського конфлікту існував польський орган, що думав про міжнародню польську політику і змушував земляків думати про Польщу державницькими категоріями».

«Скарб і військо» (брошура М. Кукеля, Краків 1913), стали гаслом Комісії, що на льондонську, мирову конференцію в 1913. р. для поладнання балканських справ, вислала свого представника з меморіалом у справі суверенности майбутньої польської держави.

«Увага на мир Європи не може бути для поляків міродайною і не зупинить їх від боротьби за належні їм права» — читаємо в тому меморіалі. Рівночасно навязала Тимчасова Комісія переговори з Туреччиною, а соціалістичний посол віденського парламенту Дашиньські перемінив свою посольську трибуну на тубу протимосковської політики змілітаризованих кол польського громадянства. З затухлого

підложжя недавнього польського льюалізму супроти заборців, виростає й могутніше польський активізм, що старається охопити всі ділянки організованого життя народу, від «органічної праці», через мілітаризацію аж до міжнародньої дипломатії. Остаточного вибух світової війни в 1914. р. не заскакує поляків непередготованими.

II.

Як-же інакше малися справи в нас!

Реферат О. Пілсудського перед українською аудиторією був одним з доказів, що поляки, усвідомлюючи собі австрофільство і «культурницьке» наставлення загалу нашого гуромадянства, поспробують використати для своїх цілей ті його елементи, що не погоджувалися ані з політикою Народнього Комітету ані фанфаронадою «січового батька» Трильовського.

Калькуляції були остільки правдоподібніші, що польська мілітарна акція дуже довго фірмувалася революційним прапором П. П. С., а соціалістичні гасла не були чужі для поважного відлomu поступової української молоді. Соціалістом зпід знаків П. П. С. був популярний серед української молоді Микола Ганкевич, українським соціал-демократом був тоді Донцов, а Михайло Лозинський, хоч і працював у редакції націонал-демократичного «Діла», фірмувався навіть як «анархіст». На соціалізм орієнтувалася нарешті вся політична еміграція Придніпрянщини.

Зрештою поляки не забули ще «козацького загону» Михайла Чайковського підчас кримської війни (І. Крип'якевич: *Запорожці Садики Паши*. «Назустріч» 1934. ч. 13.), вони тямали ще... сині конфератки українських богословів у перших днях Весни

Народів 1848. р. не забули теж своєї конспіраційної акції серед української шкільної молоді перед повстанням 1863. р.

Один з епізодів тієї акції настільки характеристичний, що не вадить його на цьому місці пригадати.

В квітні 1858. р. попала львівська поліція на конспірацію середньо-шкільної молоді й друкарських складачів у ставропигійській бурсі. Як керманічів конспірації арештовано тоді пізнішого польського повстанця Пашківського та учня Даниловича, разом з шіснацятьма ставропигійськими бурсаками й складачами. Рівночасно арештовано кількох греко-катоbosловів і народніх учителів. При ревізії в бурсі знайдено зіпсовану пістоллю й карту оломунецької твердині. Слідство виявило, що конспіратори збиралися на Високому Замку й у Кривчицькому лісі, де ніби шукали «папоротного цвіту», а поправді продумували над створенням конфедерації славянських народів для визволення зпід Австрії. Над конспіраторами відбувся суд; Пашківського засудили на чотири, Даниловича на два роки тюрми, решту обвинувачених звільнили, але понаганяли зі шкіл.

А хоч не може бути й порівняння поміж «слованофільськими» з назви а польськими по суті конспіраціями українських середньошкільників з половини минулого сторіччя, то закрашений соціалізмом і вільнодумністю вплив польських самостійницьких кол на наші передвоєнні організації середньошкільників, не дається заперечити. Свідчить про це не тільки тон, але й тематика статей органу середньошкільників *»Життя«*, що виходив у Львові в 1912—1914 роках.

В програму самоосвітньої праці тих організацій входила українська історія й література, але

куди цікавішими для молодих членів були книжки, що навітлювали питання соціології й економії, та подавали життєписи й описи подвигів героїв французької й російської революції. Факт, що з тих середньошкільних організацій найдовше втрималися на поверхні студенського, а відтак стрілецького життя *»Драгоманівці«*, та що такі світочі тогочасної молоді, як пок. Юліян Охримович і Василь Данилович були здеклярованими соціялістами, говорить про атмосферу і посторонні впливи, що ділали на ті організації.

На щастя, куди більшою атракцією від пережитих самоосвітніх організацій стали для української молоді останніх довоєнних років пластові гуртки; повставали вони по школах й під доглядом учителів, але дуже скоро навчилися жити подвійним, тобто легальним життям у школі й підземно-революційним поза школою. Подібна доля зустріла й курси в стрілянні з кріса, що їх заведено по вищих клясах середніх шкіл. З перших пластових гуртків вийшли такі стрільці, як Іван Чмола, Роман Сушко, Ярослав Чиж, Осип Квас, Олена Степанівна й інші. Курсам стріляння в школі завдячував свою військову підготовку м. і. й стрілецький старшина М. Чичкевич. Всі вони не так прикладалися до «в'язання вузлів», як до вправ у стрілянні з бравнінга, пізнаванні будови кріса Манліхера й репетієра Мавзера, до вправ у розстрільній, стежах і таборуванню. Військова карта-спеціалка була тоді невідступним атрибутом кожного пластуна, що не знав нічого кращого понад нічні прогульки-маневри по околицях Львова. Пішли в кут подвиги й життєписи російських революціонерів; лектурою майбутніх стрільців стали підручники тактики, стратегії, балістики й хемії вибухових матеріалів; перекладалося

їх з польської мови й поширювало у циклостилєвих відбитках.

Незбагнутим чаром воєнної романтики віяло від тієї лектури й від тої середньошкільної молоді, що куди краще ніж старші її товариші з університету вичувала повагу й переломовість грядучого моменту. Мілітаризація польської молоді, що залежно від середовища пропагувалася під соціалістичними чи самостійницькими кличами, поневолі захоплювала й примушувала до своєї реакції українську молодь.

III.

Дня 20 жовтня 1912 р. влаштовано на II. Секції Студентського Союзу ім. М. Драгоманова у Львові дискусійний вечір на тему *«Під теперішню пору»*. Вперше мабуть на тому вечорі закипіла серед української молоді боротьба на слова й аргументи за думку про невідхильність військової підготовки українського студентства, що в комплікаціях, визваних балканською завірюхою, побачило можливість видвинути питання української державности.

Як і можна було сподіватися, дискусія поділила не тільки учасників, але всю старшу, середньошкільну й університетську молодь на два табори. Одні визнали konieczність мілітаризації громадської opinii й військової підготовки молоді, другі були переконані, що передумовою відродження української державности в далекій майбутності є виключно творення й помноження т. зв. «культурних цінностей». Останні рекрутувалися з кол старшого студентства («на укінчення») й вони теж перемогли на загальних зборах Студентського Союзу в дні 15 грудня 1912. р. Поміж резолюціями тих зборів найшлася й така: «Може (!) сповниться незадовго мрія нації. В горді Льва ста-

не (може...) українська святина науки. Нашим сердечним бажанням є прискіпити цю хвилю, а обов'язком витворювати культурні цінності. Той шлях заведе нас найпевніше до Вольної України».

З вродженням собі запалом і послідовністю проповідував ті «культурні цінності» пок. Ф. Федорців, що в боротьбі з «мілітаристами» міг спертися на пассивізм та культурно-економічне наставлення не тільки нашого політичного проводу, але й загалу громадянства. Справа українського університету у Львові, виборчої реформи до галицького союму й національної автономії, абсорбувала тоді всі сили проводу й громадянства, що хоч і не вороже, але з певним призириством, а щонайбільше батьківською вибачливістю ставилося до «забави у військо» своєї молоді.

Але мілітаристично й активно настроєна молодь не багато робила собі з мирних настроїв громадянства; маючи поміж собою такі видатні сили, як В. Семець, О. Кучерішка, М. Геник, І. Жила, І. Чмола, Б. Гнатевич, В. Дзіковський, Р. Дашкевич, брати Індишевські, О. Степанівна й подекуди Юліян Охримович, кинулася мілітаризувати, в першу чергу себе, а потім народні маси, зорганізовані в «Соколах», «Січах», а навіть читальнях. Праця була нелегка, бо раз-у-раз наштовхувалася не тільки на вороже становище зовнішніх чинників, але й на самозрозумілу опірність й невідготованість елементів, серед яких велася.

Очевидно, з хвилею, коли воєнна завірюха 1914 р. актуалізувала питання мілітаризації українського громадянства до того, що Стрілецьтво стало єдиною дошкою рятунку, багато патріотів примазалося до стрілецького передвоєнного руху й перекинулося в мілітаристів, яких світ не бачив. Правда теж, що

як тільки проминула їх особиста небезпека, вони подбали про те, щоби бути подальше боевих ліній і, не кидаючи своїх претенсій до проводу й командування, створити поза Стрілецтвом, але на його рахунок, огнище дезорієнтації й деморалізації Стрілецтва. Покищо до війни було ще далеко, а в пору, коли більшість польських руханково-пожарничих організацій була всеціло змілітаризована, виділи наших «Соколів» і «Січій» тільки тим і цікавилися, хто має йти попереду здвигового походу — Трильовський чи Боберський...

Тимчасом воєнний конфлікт Австро-Угорщини з Росією на тлі балканських поражень. наближувався з невблаганою послідовністю. В листопаді 1912. р. вніс австрійський уряд у віденському парламенті низку законопроектів про мобілізацію, а німецький канцлер Бетман Гольвег заявив, що на випадок війни Австрії з Росією, Німеччина стане по стороні свого австро-угорського союзника. Під свіжим вражінням тих енуціяцій зібралися у Львові, дня 7. грудня 1912, українські нотаблі й рішили, що «з огляду на добро й майбутне українського народу по обох боках кордону, на випадок збройного конфлікту поміж Австрією й Росією ціле українське громадянство однозгідно й рішуче стане по стороні Австрії, проти російської імперії, як найбільшого ворога України».

Припадком тогож дня відбувся заходами української Академічної Громади, відчит письменника Василя Пачовського на тему «Українська справа під теперішню пору». Крім молоді вислухало його й старше громадянство. Боевий реферат відбито на цикльостилю й одного дня прочитано в 100 селах львівського повіту, рівночасно. Дня 13. грудня виголосив проф. С. Томашівський виклад п. з. «Укра-

їна і Балкан», а 15. тогож місяця відбулася довірочна нарада українського студентства в «Основі» на тему невідхильности мілітаризації молоді й громадської опінії. Тоді, як наш політичний провід і старше громадянство не виходило поза межі здецидованого австрольоялізму, закріплені ухвалою з'їзду нотаблів, молодь старалася думати не так про щастя й безпеку Австрії, як про незалежність і державність України.

Поляки не поспішали з заявами льяольности. Навпаки, гніваючись на віденський уряд за «мяккість» в справі українського університету й соймової виборчої ординації, до того ж підбехтувані відомим русофілом Р. Дмовським, вони обмежилися до заяви, що в потребі сповнять свій обовязок супроти держави й монарха...

IV.

Куди більше політичного змислу й національної гідности аніж мужеська половина старшого, українського громадянства, виявило тоді українське жіноцтво.

При близькій співучасті Константини Малицької (вічно-молодої й відзивчивої Віри Лебедової), Охримович-Залізнякавої й Олени Степанівної, скликано тайну конференцію представниць існуючих тоді у Львові жіночих організацій (Жіночої Громади, Жіночого Круга УПТ й Секції Студенток). На конференції, по оживленій дискусії, що її, нажаль, не протоколовано, рішено скликати ширші сходи львівського жіноцтва. Сходи відбулися 14. грудня 1912 р. Проводила на них Олена Січинська (мати Мирослава), відкрила збори Марія Білецька, «Політичне положення під теперішню пору», реферувала К. Малицька. Про ролю української жінки

взагалі, а в майбутньому воєнному конфлікті зосібна, говорила представниця Секції Студенток О. Степанівна. Реферати були не тільки річеві й змістовні, але й повні ентузіязму та готовости української жінки кинути себе в вир воєнних подій, як тільки вимагатиме того потреба часу й інтерес нації. (Оба реферати об'єднано в цілість і видруковано під спільним заголовком *»Жінка в давній Україні«*).

Резолюції, що їх ухвалено на тих сходинах, приносять честь тогочасному українському жіноцтву: нема в них ні тіни воєнної паніки, ні трохи зайвого австрольоялізму; є зате повага й гідність, що її забракло резолюціям зїзду *»мютаблів«* з 7-го грудня того-ж року.

Збори закликають загал українського жіноцтва, щоби воно, в дусі названих резолюцій, *»звертало симпатії мас, на випадок збройного конфлікту з Росією, в сторону Австрії«*, але з застереженням — *»як довго її інтереси згідні з інтересами й національною гідністю українського народу«*.

На зборах вибрано Виконуючий Жіночий Комітет у складі М. Білецької, К. Малицької, О. Вергановської, О. Гамораківної, О. Залізнякавсі, О. Лучаківської, О. Охримовичевої. Е. Ясенницької й О. Степанівної.

Праця в Комітеті закрепила й дала себе відчутти в громадянстві, а в першу чергу в пресі. В *»Ділі«* почалася ширше закроена акція в напрямі милітаризації жіночої психіки. Ціла низка статей про ролю жінки в балканській війні, мала повчити українську жінку, що їй слід робити на випадок війни з Росією.

Рівночасно появилася перша відозва Жіночого Комітету (*»Діло«* з 28. грудня 1912), в якій м. ін. читаємо:

»Стоїмо дальше під знаком боєвого клича, На-

рід такий, як наш, мусить все бути на чатах, бо не знає ні дня, ні години, коли відвічний ворог змирється завдати йому останній удар. Але не кожна хмара сипле град, не кожна блискавка вбиває — є хмари, що спускають плодоносний дощ на ялові поля, є блискавки, що розсвічують темряву й очищують атмосферу. Ми ждемо такої рокової блискавки, що вкаже нам наш власний шлях, до власної поведе цілі«.

В продовженні інформувала відозва про створення цілої мережі секцій, що в них мусіло б найтися свідоме українське жіноцтво в обличчі *»рокової блискавки«*. Поклищо створено секції — санітарну, агітаційну й скарбову та усталено дижури в Жіночій Громаді для зголошень готових до праці.

Нажаль, подумяна акція жіночого проводу не найшла сподіваного відгону серед жіночого загалу. Деякий успіх і фреквенцію виказали тільки санітарні курси, влаштовані в днях від 30. грудня — 21. січня. Від них несло йодоформом і воєнними настроями, а це впливало навіть на мужеську молодь, що вже отверто й систематично почала вправляти на майдані Сокола-Батька.

V.

Самозрозуміло, що голосні заяви льяольности нашого політичного проводу й напівконспіративна милітарна акція української молоді й жіноцтва, не минули уваги московських політичних чинників.

Починає кампанію *»Новое Время«*, злякане можливістю заснування українського університету у Львові й перемогою галицьких українців у боротьбі за виборчу ординацію до сойму. Воно підняло гвалт про переслідування *»русских«* в Галичині, на що відповіла чорносотенна кїївська вулиця демонстра-

ціями під австрійським консулятом, під редакцією київської «Ради» й під книгарнею «Час». Рівночасно московська влада розв'язала «Український Клуб» у Києві.

Зареагувала на це українська молодь у Львові.

Дня 15. грудня 1912 р. відбулася низка демонстрацій під московським консулятом, редакцією «Прикарпатської Русі», товариством Качковського й бурсою Народного Дому. Під останньою прийшло до стрілянини, якої героєм був учень *Балгро*, пізніший старшина Української Галицької Армії, знаменитий артилерист 1. гарматного полку бригади УСС.

На маргінесі тогочасної кампанії вуличних демонстрацій не вадить звернути уваги на явище, що навіть для сучасника тих подій, здається нині, в перспективі десятиліть, незрозумілою дивовижною. Маю на думці неприродний зріст *московфільства* в Галичині якраз на передодні невідхильної розправи Австрії з Росією.

Сьогодні важко зрозуміти, як могла така держава, як Австрія, свідомо того, що поза буковинськими «липованами» нема в її межах ні одної московської ноги, толерувати на своїй східній межі, грізне масовістю й очевидними політичними аспіраціями московфільство. Навіть традиційна тактика австрійської дипломатії «недрознення» Росії повинна б була заломатися з хвилею, коли анексія Боснії й Герцоговини Австрією, зробила війну з Росією неминучою. Правда, духовим батьком передвоєнного московфільства був не хто інший, як галицький намісник Андрій Потоцький; не находячи іншої противаги для українства, скріпленого виборчою реформою до парламенту, він заопікувався галицькими «русками» зпід стягу Дудикевича, й при

парламентарних виборах в 1907 р. здобув для них половину українських мандатів. Потоцький згинув, його наслідник Бобжинський відступив від його короткозорої політики поширювання московфільської гангрини на українському організмі, але ні він, ні центральний уряд не нашли настільки сили й цивільної відваги, щоб уговкати розбехтані апетити московфілів. Незрозумілий жах перед закидом з боку східного сусіда на тему «переслідування руских», аж до вибуху війни не дозволив Австрії енергійно виступити проти цілої армії платних і безплатних шпівнів та диверсантів. Вони були потрібні полякам для шахування українців і тому австрійська державна рація мусіла мовчати.

Рівночасно з резолюціями з'їзду українських нотаблів і заявами польської готовости сповнення обов'язку супроти монарха й держави, віденський уряд приймав депутацію львівських московфілів (о. Іван Костецький, др. Теодозій Заяц і др. Лев Павенцький), що за свої «вірнопідданчі почування» домагалися залишення в їхніх руках фундації Народного Дому у Львові. Дехто з австрійських державних мужів (міністр Гайнольд) обурювався, приватно, на кацапську перфідію й безличність, але офіційно всі вони мусіли вдавати, що вірять в австрійську лояльність московфілів.

Кацапські бурси, що в них російська мова була розговорною, виростали тоді по наших містах і місточках, мов гриби по дощі. Портрети російських письменників і царів декорували стіни, кацапські «юноші» ходили демонстративно в червоних «рубашках» і типово кацапських кашкетах. По українських селах рознузданася агітація за православем, для якого виховували «батюшок» по російських семінарах, зпоміж вихованків кацапських бурс. Ані централь-

ний, ані краєвий уряд не мав відваги стати на про тій протидержавній акції, а коли їй відважнися перешкодити отворенню кількох православних каплиць, то не покликався при тому на незгідність православної й москвофільської агітації з австрійською державною рацією, але на... прищипцю серед худоби в околиці.

Брат пізнішого воєнного губернатора Галичини гр. Бобрінській їздив собі по краю і як висланик «царя-батюшки» приймав кацапські чолобитні, процесії та бандерії, а при нагоді публічно їй отверто агітував серед відділів австрійської кавалерії; про все те зналося їй писалося в газетах, але щойно тоді, як Бобрінській переїхав московську границю, прокуратура в Чернівцях здогадалася розписати за ним гончі листи. В момент, коли уряд мшшував за шпіонами поміж неграмотним селянством, залізничниками та шкільною молоддю, старшини московського генерального штабу жили собі спокійно в бориславському басейні, пібито як французькі інженіри, здіймаючи з галицьких земель карти-спеціалки, що про їх прецизність і не снилося австрійському генеральному штабові. Зі своєю шпіонською роботою вони цілком не крилися. Навпаки, для того, щоб їм ніхто не перешкодив у праці, вони вимагали й... діставали асисту австрійської жандармерії.

Коли в 1911 р. випав у Галичині голодний рік, то цар Микола прислав для голодних «русских» харчі; їх роздавали кацапські агітатори й славили доброту білого царя, теж при асисті австрійської жандармерії.

В ославленому процесі за шпіонажу проти Бендасюка й товаришів, що відбувся два місяці перед вибухом війни, обвинувачених звільнили від вини й кари. Боронив їх російський агент Дудикевич,

якого депендент мав скромну рангу... полковника московського генерального штабу...

Все те діялося в тій самій Австрії, що підчас війни вішала без суду всякого, на кого впала тільки жахлива тінь москвофільства.

І тільки тою неконсеквенцією й цілковитим заником державної думки й цивільної відваги в кермуючих чинників Австрії можна пояснити її до останньої хвилини нерішуче становище в відношенні до українського мілітарного руху, розбудженого воєнними алярмами. Воно теж відбилося й на самому русі.

VI.

«Коли кабінети всіх великих держав від кількох літ працювали консеквентно, на різних ділянках, готуючись до своїх уже усталених і різко очеркнених цілей, австрійська політика блукала напомацки поміж найбільшими проблемами Європи й свого власного існування; вона не знала ніколи, що саме є її «життєвим інтересом». Без керми волі й без бусолі державного розуму, плив корабель старої Австрії по розбурханих хвилях великого часу». (К. Сроковські: «Н. К. Н.», ст. 38). І доплив до заглади двоєдиної монархії...

Щож дивного, що підчас першої балканської війни, дозволив собі один віденський щоденник на дотеп, мовляв... все вже є в Австрії готове до війни, тільки ще невідомо, в якій цілі їй треба буде вести...

Не диво, що тільки в такій державі, як Австрія, що до останньої хвилини не знала, на яку ногу ступити, могли діятися подібні дивовижі, як свідоме потурання москвофільству, при рівночасному викорінованні австрофільства в народі, що як

ми, всі свої рахунки й надії на здійснення національного ідеалу, мусів звязувати з Австрією.

Поляки могли вибрати поміж Романовими й Габсбургами. Могли ставити на австрійську карту, (як і на російську, а то й на обі рівночасно. Проти російська «романтика» Пілсудского мала такі самі вигляди на перемогу й ті самі резерви в громадській opinii, що й «реальне» москвофільство Дмовского. Українці не мали вибору: рівнобіжність напрямних їх найбільш самостійницької політики з австрійською державною рацією, була не тільки очевидна, але й невідхильна. Хто мріяв про Самостійну Україну, не міг чейже думати про можливість її створення в співпраці з Росією. Ми були й мусіли бути австрофілами.

Знала про свою «безконкурентність» Австрія, але не вміла й не мала відваги користати з виїмкової конюнктури. До того-ж підбехтувана вшехполяками, всупереч власним інтересам, уперто й консеквентно підривала ґрунт зпід нашого поневільного, але широкого австрофільства.

Дня 16. грудня 1912 р. відбулося у Львові перше засідання спільного комітету представників старшого громадянства (др. Л. Цегельський, др. С. Томашівський, проф. І. Боберський та проф. К. Малицька) й молоді (І. Чмола, Р. Дашкевич, М. Бадницький і С. Гайдучок). Комітет випрацював статут *«Українського Стрілецького Товариства»* й, оминаючи галицьке намісництво, предложив його австрійському міністрові внутрішніх справ, до затвердження. Самозрозуміло, що міністерство, не бажаючи підирвати престижу галицького намісника (М. Бобжиньского), відкинуло статут в обох його редакціях, в лютні й травні 1913 р. Не приняло воно теж до відома й статуту *«Товариства Україн-*

ських Стрільців», що його, конкуруючи з націонал-демократами, опрацював комітет представників радикальної і соціал-демократичної партії. Щойно Трильовський догадався, де закопана собака й предложив намісникові Бобжиньскому український переклад статуту польського «Стшельца». Бобжиньскі затвердив статут під умовою, що українські стрілецькі товариства працюватимуть нарізно й не створять ані союзу, ані центрального проводу. Остаточ-но в перших днях березня 1913 р. можна було скликати перші загальні збори Стрілецького Товариства у Львові, що шифрувало себе як «У.С.С.І.»

Тимчасом льондонська конференція балканського союзу з Туреччиною, що своїм скликанням припинила дещо воєнні алярми в решті Європи, розбилася наприкінці січня. Дня 4. лютого відновила Болгарія свою протитурецьку кампанію, а Сербія, звернулася вже отверто до Росії за допомогою. Сербський міністр Гельовіч опублікував у београдській пресі «послання» до матушки-Росії, що в ньому м. і. читаємо:

«Ми, серби, лякаємося, що Росія й тим разом уступить, та що повториться те саме, що ми бачили підчас анексії (Боснії й Герцоговини Австрією, в осені 1908 р.). Очі всіх сербів звернені на Росію! Росія мусить рішитися й сказати отверте слово. Коли вона сьогодні неприготована, то коли ж вона буде приготована взагалі? Не була приготована в часі війни з Японією, не була приготована підчас анексії, а тепер ми чули, що російський міністр війни проголосив повну воєнну підготованість Росії...»

На політичному обрії з підсиленою чіткістю, зарисувалося марево російсько-австрійської війни;

барометр воєнних настроїв української молоді знову помітно піднявся.

В лютий 1913 р. почав виходити орган української, мілітаристично настроєної молоді «Відгуки». Редагував його І. Чмола й О. Кучерішка, співробітниками й середньошкільниками, під прізвиськами й псевдонімами. Без підтримки старшого студентства, що поклонялося «культурним цінностям», без капіталів і вироблених публіцистичних пер, виглядали «Відгуки» скромно, як формою, так і змістом. По словам редакційної оповістки ставили собі «Відгуки» завдання «нести високо й витривало *самостійницький* прапор і під гаслом добуття духової і фізичної сили зібрати під ним *наймолодших* синів України».

«Відгуки», видавані молодю, фірмувалися як її орган, хоч може й не мали для цього формального мандату, мали головню на увазі поширення активістичної ідеології поміж середньошкільниками, отими «наймолодшими синами України», що про них говорить в редакційній оповістці. Але якраз недостача того формального мандату говорити в імені молоді, облегчила контракцію поклонників «культурних цінностей», що й вкоротили «Відгукам» віку.

Пок. Ф. Федорців, людина з уродження хорова (скрофулічна) й до того ж каліка (в нього була права рука коротша від лівої), просто ненавидів людей, що з них трискала життєва сила й фізичне здоров'я. З «програмовою» ненавистю відносився Федорців до гасел фізичного перевиховання й військової підготовки нації і робив усе можливе, щоб тим гаслам на кожному кроці протиставитися. Головна Рада Студентського Союзу, підбехтана Федорцевом, проголосила в пресі заяву, що українська молодь не має нічого спільного з «Відгуками». Вони

не є органом ніякої організації, а видають їх «близше невідомі люди». («Діло» з 22. лютого 1913 р.). Боротьбі з «Відгуками» й взагалі «гашенню духа» серед молоді присвятили теж багато уваги «Шляхи», що їх перше число появилося 1. квітня 1913 р. «Шляхи» були, формально, органом зорганізованого в Союзі українського студентства, але фактично була це туба Ф. Федорцева та його кліки. Стаття О. Гамораківної проти «Відгуків», викликала таку бурю серед студентства своїми інвективами, що Федорців мусів відступити від своєї позакулісової тактики й прийняти авторство й відповідальність за статтю на себе.

VII.

В «Ділі» (з 18. лютого 1913 р.) появилася друга з черги відозва Українського Жіночого Комітету, з заклинком до громадянства — жертвувати на «Потреби України»:

«Стоїмо все ще мов на вулькані, що про нього не можемо сказати, чи він уже погас, чи леда хвиля вибухне знову й огнем засипле наші оселі, знищить плоди наших довголітніх трудів. Готуємося до прийняття катастрофи й до відпору затії ворогів нашого національного існування, але до цього відпору треба відповідних засобів. Зорганізування оборонців, забезпечення їх усім потрібним, улаштування санітарного поготивля, забезпечення родин, опущених батьками й синами, що підуть у бій, все те вимагає чимало гроша, вимагає соток і тисячів, коли акція не має спинитися в самому розгарі й замість здобутків, принести гірке розчарування, коли грядучий момент, що інших винесе на повне море життя, не має нас погребати в нетрях непамяти».

Тому то українське жіноцтво, пройняте вагою хвилі й відповідальністю перед майбутнім, присту-

пило до заснування Фонду для оборони прав України в умовах назриваючих конфліктів, що в першу чергу розіграються на українських землях. Можливості конфлікту не виключає відозва навіть у найближчих місяцях і тому тим палкіше закликає до створення такого Фонду. Очевидно, не є мрією Комітету, щоб до того конфлікту прийшло зараз чи навіть взагалі, але такий Фонд придасться їй на потреби мирного часу. Тому українське жіноцтво кидає гасло: »Гріш на потреби оборони України в критичний час!«

Збірку влаштовано п'ятковою системою їй не пожалувано цитатів з Франка, мовляв, »в кім надія ще лік, кого б'їй ще манить«, але надзвичайного усміху відозва не мала. Складки треба було посилати на книжечку Краєвого Кредитового Союзу, ч. 13.000, але ініціатори збірки не рахувалися ані з небоевим наставленням громадянства, ані з його ...забобонністю. На »фатальну тринацятку« впливали жертви спровола їй до вибуху війни, тобто за півтори року, не досягли суми 10.000 корон. Гроші остаточно їй віддано в руки Боевої Управи, але хіба ж вони були поважною сумою у відношенні до потреб тих тисячів добровольців, що в серпні 1914 р. злетілися до Львова?

Очевидно, Жіночий Комітет виходив з правильного заложення — унезалежнення майбутньої інтендантури українських військових частин від австрійської військової влади, але говорячи про »сотки й тисячі корон«, потрібні для такої імпрези, не мав навіть приблизного уявлення про коштовність вирядження їй удержання в стані боездатности хочби тих соток і тисячів жовнів, що мали творити їй невелику військову частину.

Там, де не шкодують людського життя, там не

дорожаться їй грішми, а відомо, що »воєнна економія« могла б послужити зразком недостачі всякої економії. Зрештою громадянство, що не поспішало з пожертвами, розумувало правильно: коли ми, на випадок війни, дамо Австрії більше, аніж цього вимагає обовязок, то хіба вже справою самої Австрії і її штабів буде подбати про те, щоби нашим добровольцям на нічому не збувало. Що воно помилялося, це інша справа. Австрія вже така вдалася з себе, що заводила навіть такі логічні й самозрозумілі висновки: Українські Січові Стрільці приймали огняний хрест у полатаних одностроях мадярських гонведів, з допотопними »веридлями« в руках...

Покищо воєнний запал не вгасав серед української молоді їй жіноцтва. Правда, в пору, коли молодші студенти, середньошкільники, а навіть сільські парубки визубрювали військову муштру на майдані Сокола-Батька, а навіть робили малі маневри в околицях Львова, старші їх товариші користали з мясниць і дуже обурювалися, коли час до часу з'являлися на балевих саях молодики в пластових одностроях і вимагали від розгуляного товариства ...датків на боевий фонд. Але поява таких квестарів на балевій салі робила своє вражіння їй не одного примусила призадуматися.

Та мов на зло нашим мілітаристам, у березні 1913 р. проголошено демобілізацію резервістів, а в парі з нею почалася самочинна демобілізація воєнних настрів у громадській опінії. Коли ж 10. серпня закінчилася остаточно друга балканська війна букарештенським миром, усі »цивілісти« відітхнули в переконанні, що марево війни розвіялося безповоротно. Але їй мілітаристи не дали за вигране. Організувалися далі їй не кидали військових вправ,

що хоч і втратили дещо на своїй актуальності, всежтаки мали в собі більше чару й привабливості, як дотеперішній спорт для спорту й руханка для руханки, чи пак для реалізації гасла в роді «в здоровому тілі здорова душа».

Дня 18. березня 1913 р. зорганізувалося у Львові, на підставі статутів польського «Стшельца», перше Товариство Січових Стрільців. Його головою обрано соціал-демократа д-ра Володимира Старосольського. Зчерги повстають стрілецькі коші в Косові, Яблонові, Шешорах, Заліщиках, а там у Бориславі, Ясениці, Сокалі та Яворові. До вибуху війни повстало й перемущтувалося 96 стрілецьких кошів.

Виразом передчасної демобілізації громадської опінії була м. і. третя з черги відозва Жіночого Комітету, поміщена в «Ділі» з 20. березня 1913 р. Фонд, збираний під гаслом «Потреб України», переіменовано тепер на «Невгасаючий Фонд України».

«Безпосередна гроза війни — чигаємо у відозві —, а з нею, і весь той тягар, що зморою непевности давив нас усіх впродовж останніх місяців, покищо розвіявся, не торкнувши своїм кривавим крилом нашої країни». Але годі спочити на подушках мира й закинути недавню акцію стрілецьких дружин, самаританських курсів й збирання фондів для слухного часу. Навпаки, тривога останніх місяців, повинна скріпити наше поготівля й зробити його перманентним. Україна має й матиме свої потреби незалежно від війни. «Хвилева тишина хай нас не обманює — тим краще для нас, чим вона буде довша й тривкіша, бо тепер не в тривозі, а в радості серця збиратимемо гріш на здійснення наших плянів. Нехай трицятьмільйоновий український народ

повитає найближчу заповідь нової війни мільйоновим національним фондом!»

Оскільки попередня відозва, при всій своїй щирості й запалі, всежтаки викликала вражіння паніки й нервозности, то ця відозва мала всі прикмети річевости й далекозорости. Ії автори числилися з можливостями найдаљшого хоч би майбутнього й тому їхній заклик не повинен був прогомоніти без відповіді. Нажаль, прогомонів. Мільйонів не зібрано, хоча їх збирання не було неможливе й лежало на простій лінії нашої, національної гідности.

Заповіджені ще в час воєнної тривоги самаританські курси, влаштувані Жіночою Громадою в домівці «Просвіти», відбулися в днях 31. III. — 5. IV. Вони були піби завершенням воєнного поготівля Жіночого Комітету, що теж... здемобілізувався.

VIII.

В квітні 1913. р. вирішила Генеральна Старшина Українського Січового Союзу створити окрему *Стрільцьку Секцію* в лоні Союзу й назначила її головою редактора-видавця «Ілюстрованої України» — *Дмитра Катамаї*. Так би сказати «з фаху» був Катамаї абсолювентом учительського семінара, з переконання був радикалом, військову освіту закінчив степенем піхотного вістуну (капралія), але як громадський робітник-організатор був незрівняною, не все як слід використовуваною, силою. Потім, коли вже Стрільці зорганізувалися в правильну військову частину, а Катамаєві припала в них добре заслужена гідність і роля штабового старшини, найшлися люди й сили, що «вижерли» його з Стрільцтва й примусили вліхати до Відня.

Правда, й там Катамаї не дармував, зорга-

нізувавши зразкову «віденську кадру», але колиб зависники-патріоти не вижерли його поза рамці Стрілецтва, його працьовитість і організаційний змісл були б Стрілецтву дуже придалися. Але Катамай не був садиноким з тих, що їх, з очевидною шкодою для справи, усунули з належного їм місця. Уся історія Стрілецтва натикана позакулісними махінаціями «патріотів», що для того, щоб зробити місце при стрілецькому жолобі «фамілійним» нездарам і неробам, не соромилися вижирати чи підривати авторитет у австрійської влади людям, наче створеним для праці й проводу в Стрілецтві.

Вертаючи до Катамая, слід завважити, що він був м. ін. творцем форми стрілецьких *шапок-мазепинок*. Їх і звали зразу «катамайками»...

Тільки-ж підставою для цієї форми не була шапка Мазепи на псевдо-портреті О. Куриласа, але накриття голови одного з козаків на картині І. Репина «Запорожці пишуть лист до султана». Пригадую собі цю подробицю, бо в характері «мистецького дорадника» ходив з Катамаєм до якогось шапкаря-жида на Сербській вулиці у Львові й наспілку з Катамаєм вияснював йому складну конструкцію «мазепинки».

Очевидно, на око, справа форми шапки ніби маловажна. Але дивлючись на неї з перспективи двадцяти літ, не тільки я мав змогу переконатися, яку велику ролю відіграли ці шапки-мазепинки в нашому національному життю. Їх форма, освячена Стрілецтвом, вросла органічно в нашу національну костюмологію, вона теж сталася маніфестаційною для нашої університетської й середньо-шкільної молоді. Тому не здається мені маловажною відповідь на питання, хто цю форму придумав.

Дня 3. квітня 1913. р. відбулася нарада львів-

ського студентства, улаштована Українським Студентським Союзом, що на ній ще раз станули собі до ока дві орієнтації серед молоді — мілітаристична й орієнтація на «культурні цінності». Проводив зборам Осип Навроцький. Про потребу скріплення студентської організації говорив Петро Дідушок, про вагу студентського органу Юліан Охримович а студент Евген Коновалець представив зібраним стап університетської справи, що в звязку з пекучим питанням виборчої реформи до союму, уступила тоді на другий плян. Зчерги І. Чмола говорив про «потребу підготовки національної самооборони (!) шляхом закладання стрілецьких дружин та ширення самостійницьких кличів поміж народом, щоб у той спосіб надати ідеалові Самостійної України реальний зміст і бути приготованими на всякий випадок евентуальних, міждержавних конфліктів». («Шляхи», Львів, 15. квітня 1913. Ст. 31).

Самозрозуміло, що найбільш оживлена була дискусія над рефератом Чмоли. Переважили всежтаки голоси, що визнали «мілітарно-революційну організацію поміж нашим народом за передчасну, а навіть шкідливу, вказуючи на упадок культурного й політичного життя серед галицьких українців». (Тамже).

Зрештою увагу студентства зайняв тоді ювілей І. Франка, та звязаний з ним всеукраїнський конгрес молоді.

В травні 1913. р. по відкиненню статутів «Українського Стрілецького Товариства» вдруге, вступили до «Українських Січових Стрільців» члени академічного стрілецького гуртка, під умовою незалежності від Січового Союзу. Головою «Січових Стрільців» залишився д-р В. Старосольський, але його заступником, на місце Дм. Катамая, став студ.

І. Чмола. Рівночасно проголошено вписи нових членів («Діло», 21. V. 1913) з виключенням... жінок, що, як ми бачили, були чи не найбільш мілітаристично настроєні й готові не тільки до праці в запіллю, але й боротьби на фронті.

IX.

В днях 2., 3. й 4. липня 1913. р. відбувся З'їзд Українського Студентського Союзу; виголошені на ньому реферати й прийняті резолюції дуже чітко ілюструють нам настрої й напрямки, тогочасної нашої молоді.

Між іншими Д. Донцов виголосив на з'їзді реферат п. з. «Суспільно-політичне положення нації і наше завдання».

Рефератові Д. Донцова присвічувала думка про невідхильність міжнароднього, збройного конфлікту. Проаналізувавши дотогочасну еволюцію української політичної думки, дійшов Д. Донцов до переконання, що думку про автономію України в межах Росії треба заступити гаслом *безоглядного сепаратизму*. Питання оформлення цього гасла залишив Д. Донцов на боці так само, як і остаточне оформлення ідеї Самостійної України. Перш за все мусимо відірватися від Московщини. Тоді стратить свою підтримку в цараті й галицьке москвофільство, що дотепер налягло чорною зморою над політичним розвитком галицького громадянства. Для реалізації сепаратистичного гасла, ми мусимо використати старі й неможливі до мирного розв'язання антагонізми Австро-Угорщини й Німеччини з Росією. В моменті їх збройного вибуху, ми мусимо чинно стати по стороні Австрії, бо її перемога це коли не розвал, то ослаблення Росії, а тільки в умовах

московського безсилля кривяться можливості визволення України. Українцям нестрашний німецький напір на схід, але російський напір на захід.

В дусі свого реферату поставив Д. Донцов резолюції такого змісту:

І. З огляду на те, що ні українська політика російського уряду, ні українська політика російського лібералізму, зараженого імперіялістичними ідеями «великої Росії», ні соціальна структура царату, ні політичні інтереси російського міщанства взагалі, яке трактує Україну як свою кольонію, ні заборчі пляни царату щодо Галичини, не лишають жадної надії на можливість нормального й спокійного розвою для нашої нації в межах російської імперії, ба, навіть і в Галичині; 2. з огляду на те, що розвиток Австрії в напрямі *федерації вільних націй* створює з неї природний центр політичної гравітації для цілої нашої нації, і 3. з огляду на те, що теперішня міжнародня ситуація, то є загострення міжнародніх, а спеціально австро-німецько-російських антагонізмів, якнайкраще сприяє отриманню українського питання з питаннями *міжнародньої* політики, вважаємо конечним боротися за програму *політичного сепаратизму від Росії*. (Прийнято одноголосно).

II. З'їзд українського студентства сподіється, що головним союзником у тій боротьбі буде широдемократична та справді поступова частина *польського* громадянства. (Одноголосно).

III. Акцією, що могла б служити наміченій меті, вважає з'їзд побороювання московських впливів в австрійській Україні й широку пропаганду політичного сепаратизму від Росії за кордоном, як також *мілітарне виховання молоді*. (Прийнято одноголосно,

але проти мілітарного виховання молоді голосувало 12 визнаців «культурних цінностей»).

IV. Змагаючи до цієї мети, українська молодь не повинна спускати з ока питань біжучої політики, приймаючи активну участь в щоденній політичній боротьбі, як по цей, так і по той бік кордону. (Прийнято одногосно).

Реферат і резолюції Д. Донцова, були так би сказати, вісью студентського конгресу. Куди вже більше дрібні і дрібничкові були резолюції Е. Коновальця, в справі українського університету у Львові, та К. Заклинського в справі університету, шкільництва й національного виховання взагалі.

Характеристичне, що III. резолюцію К. Заклинського, що в ній звивається українську молодь поширювати *пластовий рух*, але «не перейматися тим рухом односторонню й не занедбувати через те духової сторінки виховання», прийнято тільки більшістю голосів. Пластовий рух мав серед української молоді своїх переконаних противників.

Про перебудову й звільнення українського шкільництва від впливів клерикалізму говорила резолюція пок. В. Даниловича, що проти неї голосувало 21 учасників, а 7 стрималося від голосування.

Між іншими відкинуто резолюцію Ю. Чайківського про націоналізацію... публичного життя, школи й церкви.

В дискусії над поодинокими резолюціями разураз наштовхувалися промовці на питання *мілітаризації* української молоді й громадянства. За мілітаризацією промовляли студенти Чмола й Троян, проти проф. Дністрянський, що його підпоміг пізніший стрілецький сотник В. Дідушок. Перший визнавав мілітаризацію передчасним і ризиковим ек-

спериментом, для другого куди важнішою була справа реформи виборчої ординації до сойму.

Між іншими промовляв на з'їзді талановитий український різьбар, пізніший стрілецький четар Михайло Гаврилко.

Неприхильна з'їздові преса (з «Ділом» на чолі) й львівська «пантофлева пошта» пустила сплетню, немов би то пок. Гаврилко проповідував на з'їзді, поворот до поганства й ідолопоклонства з Перуном, як «українським національним богом» на чолі...

Слідкуючи *сьогодня* за гітлерівським рухом, що в ньому поворот до первісного германізму є одною з напрямних, не вадить на цьому місці пригадати того, що в тій матерії, перед двадцяти роками, говорив пок. Гаврилко.

В своїй промові вказував Гаврилко на невироблення й нескристалізованість української національної культури. Греко-візантійські, римські, польські, московські, німецькі й богзна які ще посторонні впливи, викривили й покалічили українську душу, роздвоїли її, а то й розтроїли, а з обличчя української землі стерли ледви не все, що свідчило про її українськість. А не маючи власної, національної культури, позбавлені власної душі й характеру, ми мусимо коритися чужинцям: їх культурна питоменність мусить покривати собою нашу культурну безхарактерність. Тому, геть зі сміттям чужинецьких впливів, назад до позицій, з яких ми вийшли, отже до культури наших прапредків, що то мали *своїх* богів, *свій* погляд на світ і *своє* відношення до природи, *свою* етику й *свою* мораль. Гаврилко справді вжив фрази про поворот до поганства й не тільки на студентському з'їзді говорив про Перуна й про здоровий символізм старої, української мітології. Що більше, як мистець і поет, що ви-

чував залишки тієї мітології в духовості простолюду, він щиро та отверто захоплювався ними. Цей мрійник і фантаст зівсім поважно шукав за староукраїнською кільчаткою (панцир з залізних ланцюжків) щоб її носити на голому тілі, замість сорочки. З цілої низки українських князів признавав він тільки Святослава Завойовника. В тому дусі промовляв пок. Гаврилко на з'їзді, а що не був майстром езуїтської діалектики, тому наразився на насмішки ігнорантів, що ще й тепер творять «компактну більшість» громадянства.

В цілому II. з'їзд українського студентства закінчився без рішень, які б безпосередно відносилися до поширення чи скріплення нашого мілітарного активізму. Але він був одною з нагод, з яких сама ідея активізму скористала для свого поширення. Те, чого не замкнено в писаних резолюціях, всежтаки виявилось в життю й дальшій громадській праці студентства.

Безпосередно по загально-студентському з'їзді, відбулися сходини радикального студентства й на них означено речинець та програму I. з'їзду української радикальної молоді, що й відбувся в днях 3—5 жовтня 1913.

Ідея українського *сепаратизму*, у відношенні до Росії, не була твором Д. Донцова.

Ще *Наполеон I.*, вернувши з нещасливого походу на Москву, доручив одному з урядовців французького міністерства закордонних справ написати політичну *«Історію Козаків»*, що її думав пустити в рух «тільки тоді, коли надійде слушна хвилина». Тієї хвилини Наполеон не діждався, але нема сумніву, що відірвання України від Росії входило в програму його політично-воєнних замислів.

З черги, підняла думку відірвання України від

Росії пруська партія Бетмана-Гольвега, що її теоретиком був льондонський посол Пруссії *Бунзен*. В 1854 р. вислав він до пруського короля меморіал, що в ньому радив скористати з російсько-турецької війни, зірвати союз з Росією й ослабити її відірванням цілої низки південно-західних провінцій; між іншими — України.

Куди виразніше оформилася ідея українського сепаратизму в замислах «залізного канцлера» *Бісмарка*, що в 1887 р. інспірував многоважну статтю німецького філософа Гартмана, в журналі «Гегенварт» про самостійне *«Київське королівство»*.

Гартман писав між іншими:

«Немає, ані географічних, ані етнографічних причин, що оправдували б з'єднання двох країв — російського й білорусько-українського. Москалі заселюють доріччя Волги й Дону, й для Росії є конечно володіти цими ріками на їх цілій довжині, але не є такою конечностю володіння Подніпрів'ям, територією українців і білорусинів. В кожному разі, обі частини могли б обійтись, як під географічним, так і торговельно-політичним оглядом, цілком добре одна без другої. Відтіля внесок, що по відмежуванню від Росії — Фінляндії, балтійських провінцій, Литви й Польщі, слід би створити *«Київське Королівство»* в доріччях Дніпра і Пруту. Така наддніпрянська держава з 18 мільонами населення, мала би конечні умови самостійного, політичного життя. Нова держава дістала б від Австрії запоруку своєї недоторканости й увійшла б з нею в зачіпно-відпорний союз. Відрізання від Росії території з 34 мільонами населення, поклато б кінець її експансії на захід».

На підложжі тих сепаратистичних, протиросійських концепцій відродилося в 80-их рр. германо-

фільство придніпрянців, що нашло собі вираз у львівській *»Правді«*, що її редагував О. Барвінський, як експонент групи придніпрянців з В. Антоновичем і О. Кониським на чолі. Правда, революційний сепаратизм придніпрянців змінився в перекладі на мову О. Барвінського в австрійський ультра-льолялізм, польонофільство й специфічно «русланівське» назадняцтво, але сама ідея не пропала й у рефераті Д. Донцова нашла новий, зактуалізований міжнародньою ситуацією вираз.

X.

В конгресі радикальної молоді прийняло участь 133 учасників, в чому тільки 12 нерадикалів. Але коли переглянути список з'їздових рефератів, то стане ясно, що з питанням радикальної партії й програми був зв'язаний тільки реферат Миколи Балницького *»До організації радикального студентства«*. Решта рефератів мала загально-студентський, всеукраїнський і суто національний характер. Можна б навіть дивуватися, чому українська, радикальна молодь признала потрібним взагалі скликати той з'їзд, раз уже відбувся всеукраїнський студентський з'їзд, що на ньому могли студенти-радикали поводитися вільно, як у себе дома. Без глибших причин вона того, очевидно, не зробила. Не тому, щоби дати на ньому вияв своїм програмовим нахилам для видвигання, наświetлювання й вирішування соціально-економічних питань. (Знаменитий реферат К. Коберського). Не тому, щоби без постороннього втручання, зайняти вже раз становище до посилення клерикалізму в українському, культурно-політичному життю, але може тому, щоби поважніше, як на попередньому, всеукраїнському конгресі молоді, застановитися над міжнароднім положенням

України, та її виглядами на активну участь у надвигаючому, воєнному конфлікті.

Характеристичне: на II. всеукраїнському, студентському конгресі прочитав один з своїх найкращих рефератів — Донцов, усталив і перепер низку своїх резолюцій, але і дискусія не відповідала боевому наставленню реферату й резолюцій і само голосування виявило розбіжність серед української, національної молоді там, де говорилося про мілітаризацію настроїв і воєнну підготовку. Люде, що поклонялися «культурним цінностям», хотіли вчитися, здавати іспити й добиватися посад, а коли їм хто звертав увагу, що гряде великий час, то вони нервувалися й ляли. Зівсім інакше, не тільки формальне становище, але й психічне наставлення було тоді серед радикальної молоді. Радикали, хоча програмові паціфісти й соціялісти, заняли тоді становище, якого слід було ждати від націоналістів. Зрозуміли, що війна неминуча й треба до неї готуватися.

Студент *Евген Яворовський* виголосив на з'їзді радикальної молоді реферат на тему: *»Самостійність України і наші домагання в межах Австрії«*.

Референт говорив, що аби добитися самостійності, треба визбутися психіки й моралі рабів, заступаючи її самостійницькою мораллю. Перед українським радикалом розгортається два шляхи: один веде до заспокоєння покривдженого почуття національної справедливості в соціялістичному ладі, другий до соціялістичного ладу в національній державі. Примушений вибрати, референт вибирає — другий шлях: боротьби за національну самостійність.

Перекладаючи свої думки на мову реальних фактів і явищ, референт бачить можливість ре-

алізації самостійності України в орієнтації на одну з держав, що під тодішню пору володіли Україною.

Про те, що наш вибір *мусить* впасти на Австрію, референт не потребував говорити.

Але для того, щоби наша політична орієнтація мала ґрунт під ногами й небула виявом рабства та безсилою льяльїзму, треба створити *мілітарну силу*, що могла би заважити в майбутній війні. Закладання «Січових Стрільців» це вже наскрізь дозріле питання. Очевидно, не слід, при тому, занедбувати буденної праці й боротьби, що її найближчим досягненням мусить бути національна автономія.

Реферат Е. Яворовського не виблискував жемчугами реторики, ані складної аргументації. Не шермував словом, мов шпадою, але й не грішив демагогією. До тогож мав щастя бути виголошеним перед відповідно наставленою аудиторією. Коли, свого часу, І. Чмола зважився на мілітаристичний реферат перед старшими патріотами, то він був дуже короткозорий і слабкий психолог, сподіючись зрозуміння в тих, що в них навіть телеграма про смерть матері, мусіла полежати в бюрку й набрати «амтскрафту». Яворовський мав куди кращу аудиторію: дискусія розвелася не над принциповими питаннями, а тільки над шляхами й засобами для їх реалізації. Радикали-соціялісти не сумнівалися ні хвилини в тому, що тут нема чого гаяти часу, а братися за військову підготовку громадянства. Треба використати наш самозрозумілий льяльїзм, щирий і тривкий настільки, наскільки інтереси Австрії покриватимуться з українськими інтересами. Це було становище радикальної молоді тим різкіше, що не поділяла його більшість націонал-демократичної молоді...

Учасники палкої дискусії вказували, що «не мо-

жемо безумовно *всі* свої пляни будувати на тому, що буде робити Австрія. Як наші дороги зійдуться, то не будемо відкидати подаваної нам допомоги; а як розійдуться, то мусимо числити тільки на себе. Дискутантки бажають, щоби вести інтензивну, самостійницьку пропаганду серед народу. При тому треба звертати увагу на те, що повну волю й економічну рівність могтимемо осягнути аж тоді, коли будемо мати свою, незалежну Українську Державу». («Шляхи» 1. XI. 1913, ч. 8—9, ст. 103).

Згідно з напрямними рефератів і дискусії, перша з резолюції з'їзду радикального студентства говорила з маніфестаційною проречистістю про «копечність здобуття Самостійної України, як державного організму, зложеного з *усіх трьох* частин української землі, що підлягають тепер Росії, Австрії й Угорщині».

XI.

Тимчасом, не тільки студентська, але й сільська молодь засмакувала в військових вправах та польових маневрах. Не було зброї навіть для елементарного пояснення її конструкції, хлопці маркували стріли плесканням у долоні, але це їх не бентежило. Вони вірили, що як прийде що до чого, зброя буде. Мусить бути!

Підчас ферій 1913 р. відбулися стрілецькі маневри на Чорногорі. Приймало в них участь 12 осіб, у тому дві жінки. Маневри полягали на простудіюванні карпатських плаїв і просників, як майбутнього, воєнного терену.

До цікавіших польових вправ належали маневри під Сокалем, на території окопів Богдана Хмельницького (28. грудня 1913 р.). Одною частиною вправляючих проводив студ. *Осип Демчук*, що уxo-

див за видатного військового теоретика, другою — пізніший стрілецький сотник *Осип Семенюк*. По вправах відбулася академія в честь козацького полковника Богуна.

Лицарська постать Богуна, що перед нею склонила голову навіть Г. Сенкевіч, була тоді найбільш популярною серед української молоді. Іменем Богуна називано пластові відділи, його портретами вкращувано прапори.

Дня 27. грудня 1913 р. відбулися І. Загальні Збори Стрілецького Курія Сокола-Батька. (У «Вістях з Запорожя», з 30. XII. 1913, подано тільки новинку про ці Збори й недотримано обіцянки ширшого звітлення...).

В порівнанні з Січовими Стрільцями, той курінь був невеликий. Вийшли з нього м. і. пізніші стрілецькі старшини — Зелений, Роман і Зенон Носковські, Євген Перфецький, Довбенко, *Федь Черник*, Іван Іванець, Людомир Огоновський. Командантом курія та інструктором був пізніший отаман УГА Сень Горук.

Під кінець 1913 р. відбулися *народні з'їзди* українських партій. В днях 21—22. грудня — радикальної, 25—26. грудня — націонал-демократичної.

Наради націонал-демократичного з'їзду оберталися довкола справ університету, виборчої реформи до союму й національної автономії (реферував др. К. Левицький), але заторкнули й питання міжнароднього положення, воєнної грози й нашої орієнтації на випадок воєнного конфлікту.

Основник радикальної партії, *Іван Франко*, прийняв участь і промовляв на з'їзді націонал-демократів.

Висловивши своє признання українській парламентарній репрезентації, назвав її політику зрі-

лою. В рефераті д-ра К. Левицького — говорив І. Франко — були з'ясовані наші цілі й домагання на недалеку будучність. Не було в ньому згадки про поділ Галичини, але були накреслені напрямні вступних етапів акції в тому напрямі. Вимогою реальної політики є ставити такі домагання, що мають вигляди на здійснення. Під тим оглядом політика нашої парламентарної репрезентації є реальною політикою.

Всежтаки поет підкреслює, що в свому остаточному висліді наша найбільш реальна навіть політика несе тратити з ока ідеалу Самостійної України. Цей клич вимагає від нас ясного очеркнення нашої політичної орієнтації. З природи умов, що серед них живемо, наша політична орієнтація може спиратися *тільки* на ґрунті Австрії. Тільки тут можемо здобути умови розвитку й свободи для нашого народу. Тому бесідник одобрює заяву нашої репрезентації за австрійською орієнтацією.

З символічною апробатою безсмертного творця «Мойсея», входила наша політика в 1914 рік, рік грози і надій...

Дня 25. січня 1914 р. відбулися перші загальні збори Товариства «*Січові Стрільці II*». Згуртувалася в ньому університетська й середньо-шкільна молодь. Кошовим обрано Романа Дашкевича, а до старшин увійшли студенти — Юлій Чайківський, Євген Банах, Микола Никорак та Олена Степанівна.

На зборах промовляв К. Трильовський. Він «пояснив вагу Січових Стрільців у праці над визволенням нашої нації зпід гнету ворожих держав, вказав на змагання поляків, які часто зривалися до боротьби за волю, але недостача вишколення у воєнному ремеслі, брак людей з мілітарним вихованням були причиною, що спроби кінчилися невдачею, помимо

запалу й саможертви польського громадянства». (С. Шухевич: *»Видиш, брате мій...«* 8. ст.).

В порівнянні з «Січовими Стрільцями I.», що, замкнувшись в тісному гуртку, вважали себе школою для старшин, «Січові Стрільці II» взяли до організації рядовиків, при чому вважали себе організацією більше революційною, повстанчою. Один з промовців на чергових Загальних Зборах Товариства так відповів на заклик вступити до Січового Союзу: «Відділи з українського Січового Союзу мають бути помічними відділами австрійської армії у війні з Росією. На таку роботу ми не можемо погодитися, бо ми *на нічию службу не підємо*, а будемо боронити все своєї самостійности. Поки такий дух віє в українському Січовому Союзі, доти не можемо признавати його нашою централею». Тут теж найшла собі пристановище й жіноча чета, під проводом Олени Степанівної.

Дня 12. лютия відбулися другі, надзвичайні загальні збори того Товариства. За пів року зорганізувалося в Товаристві 277 членів, поділених на вісім чет. I—III чета мала по 30 стрільців, IV—50, V—46, VI—13, VII—58, VIII—20 стрільців. Окрема жіноча чета мала 33 членів.

Чети робили полеві вправи за стрійською рогачкою, в Гаях-Чижикові та на Кайзервальді. Інструктором був урядовець «Дністра», Устиянович, пізніший стрілецький сотник. Вечорами відбувалися теоретичні військові й загально освідмлюючі виклади з історії українських визвольних змагань, світових революційних рухів та економії. Для заавансованих у військовій теорії і практиці улашдувано іспити. Протягом часу від перших до других загальних зборів зложило іспити тільки кількох стрільців. Видно, що були вони нелегкі, а «професори» строгі.

Власними коштами, переважно виложеними кошовим Р. Дашкевичем, придбало Товариство 65 крісів, старого типу Веридля, два кріси системи Манліхера, один бельгійський штуц та один кріс системи Кропачека. Сліпих набоїв придбано 181 до Веридля, 187 до Манліхера, 30 гострих набоїв до Манліхера, 5 набоїв до науки, 59 магазинків, 3 багнети, 69 лусок до набоїв, 8 коркових пістолетів і 2 лопатки. Придбано теж приладдя до кімнатного стріляння.

Переглядаючи цей скрупулятний реєстр стрілецького «арсеналу», ми, що бачили гори амуніції, поневолі знизуємо плечима. Але, коли перенесемося думкою в умовини передвоєнного часу, наберемо поважання для цього арсеналу, що в ньому кожна луска крісового стрільна мала свою ціну. Збиралося те все нишком, за приватні гроші. Членська вкладка вносила всього 20 сотників у місяць, а ще треба було за них справляти військову книгозбірню й помножувати фахову літературу.

Члени Товариства склали присягу, почім діставали легітимацію і відзнаку з ініціалами гасла: *»Смерть або Воля«*. Перша присяга відбулася на Кайзервальді, в ярі при залізничному шляху Підзамче-Личаків.

Членів обовязували спеціально зретаговані *»Обовязки члена Січових Стрільців II«*.

Кожен мав дбати про добру славу Товариства. Будучи в однострою чи з товариською відзнакою, не смів іти там, де міг наразити добру славу Товариства. Замітки про напрям і способи праці в Товаристві, мав вписувати до книги побажань. На поклик старшини мав негайно ставитися й виконувати її доручення. Всі члени, без огляду на степе́нь старшинства, мали себе взаімно здоровити.

XII.

В днях 16—17. лютия 1914 р. відбувся у Лондоні *Конгрес Поневолених Націй*. Україну репрезентували придніпрянци Я. Федорчук і В. Степанківський. В українській справі промовляв секретар Українського Комітету в Лондоні — жид Рафалович. Тоді ж таки вийшла розкішна, англійська публікація про Україну, зладжена Рафаловичем і Степанківським. Представників від Галичини, Буковини й Закарпаття на Конгресі не було.

Дня 9. березня відбулася в Спортивній Палаті у Львові величава академія в пам'ять 100-их роковин уродини Т. Шевченка. Промовляв на ній найбільший з тогочасних парламентаристів Галицької України — *Др. Евген Олесницький*.

»Не однаково доводиться всім українським землям — говорив бесідник — стрічати велике свято епохи. Закована Україна й старовинний наш Київ, стрічають ці великі роковини глухою мовчанкою... Наша побідна пісня мішається з брязком оков, наложених на український народ там, де родився і жив Кобзар, де стоїть його могила, куди наче до української Мекки звернені нині очі й серце народу...«

Хто вмів слухати, вичував у гомоні слів великого промовця не тільки бряк оков придніпрянських братів, але й бряк шабель, гострених у тиші на московські шиї...

Того ж таки дня відбулося засідання Центрального Комітету *української самостійницької партії*; на ньому вирішено проводити ідею сепаратизму від Росії аж до осягнення ціли. Духовим батьком тієї групи придніпрянців був Микола Міхновський, що перший оформив її ідеологію в брошурі з 1900 р. п. з. *»Самостійна Україна«*.

Самостійницькою в розумінні ідеалів Миколи Міхновського була, зорганізована в 1902 р. *»Українська Народня Партія«*. Її орган *»Самостійна Україна«*, що появився у Львові, осінню 1905 р. на передодні російського маніфесту, так промовляв *»До українського народу«*:

»Виступаючи в інтересі широких, українських мас, дбатимем, щоб сам народ, власними силами, виборов собі самостійну Україну, бо знаємо, що тільки під тією умовою ніхто не зможе знову заволодіти над Україною, знову видерти всі землі, всі добра з рук українського демосу. Самостійна Україна має бути тією синтезою, тим великим, повним глибокого й широкого змісту словом, що в ньому зосереджуються всі думки й бажання рабів, щоб бути вільними, нуждарів, щоб бути власниками, зневажених, щоб бути гідними, всіх українців, щоб бути людьми, громадянами цілого світу«.

Гасло, кинуте Міхновським, не нашло надто грімкого відгону таксамо, як і створена для його реалізації партія не належала в нас до популярних. Так у Галичині, як і на Придніпрянщині не виходило українське громадянство поза ідеал національно-територіальної автономії, вважаючи самостійність України, коли не утопією, то музикою далекої-далекої майбутности. Може й тому *»практична лекція«* Української Державности, що виникла, як результат світової війни й революції, заскочила наше громадянство *психічно* невідготованим і тому випала так трагічно.

Те, що робила для цієї психічної підготовки зміїнка української молоді, було каплею в морі, але й воно не проминуло безслідно.

Дня 25. березня 1914 р. відбулися на Кайзер-

вальді у Львові, перші полеві маневри львівського стрілецьтва, без зброї.

Дня 5. квітня відбулися там-же другі з черги маневри. Вправи улаштувала пов. »Січ« з нагоди закінчення січово-стрілецького курсу й свята в честь полковника Богуна.

Частина учасників була в сивих одностроях з характеристичними капелюхами-шеломами та крисами системи Веридля. Усіх учасників було біля 300. В тому третину творили члени Січових Стрільців II., з Повітової Січи було 90, Січових Стрільців з Винник — 20, Січовиків з Ременова — 26, з Милашович — 12, з Селиськ — 18, Сорік — 24, Сухорічча — 6, Глухович — 8, Дмитрович — 8, Звенигороду — 2 й Попелян — 3.

По вправах перемаширували стрільці в одностроях через місто. Окремо машерувала жіноча чета в пластових одностроях. Зробило це вражіння на свою й чужу публіку: публична опінія прийняла стрілецьку організацію, як факт, що його не можна нехтувати, а тимменше поборювати.

Дня 26. березня 1914 р. відбулося симптоматичне для того часу послухання голови українського парламентарного клубу, д-ра Костя Левицького, в цісаря Франца Йосифа II.

Притокою до послухання було відзначення д-ра К. Левицького за працю біля соймової виборчої реформи. Його темою — провірка льояльності українського населення Австрії на випадок війни з Росією.

Цісар заявив, що Австрія найшлася в небезпеці війни з Росією та що йому цікаво знати, як поставиться до неї українське населення. Самозрозуміло, що цісарський розмовець зразу нагадав собі постанову українських нотаблів з 7. грудня 1912 р.

і заявив їх однодушну згоду станути, як мур, при Австрії. Але для цісаря було цього мало: »Це — казав — партії, добре, але що думають маси населення?« Др. К. Левицький заявив, що українське населення Австрії було завжди льояльне і вірне своєму цісареві, що російська пропаганда не запустила ще надто глибоко коріння, та що українські політичні провідники, все і всюди підтримували в масах переконання, що тільки з Австрією і в Австрії дійде український народ до заспокоєння своїх справедливих домагань. При тій нагоді підчеркнув др. К. Левицький, що було б дуже в пору, якби саме тепер проголошено закон про заснування українського університету у Львові... Своім звичаєм цісар обіцяв і запевнив, що український народ в Австрії дійде до своїх прав етапами. На заввагу розмовця, що українцям уже рветься терпець, цісар щераз запевнив д-ра К. Левицького про свою прихильність до українського народу...

На тому закінчилася остання авдієнція д-ра К. Левицького в цісаря Франца Йосифа. З цісарських обіцянок не вийшло, очевидно, нічого, але в його підкресленню питання про льояльність українських народніх мас, уже тоді можна було доглянутись жалювого марева Талергофу й дослухатися зловіщого скрипоту шибениць під тягарем тіл галицьких »ферретерів«...

Дня 28. квітня 1914 р. скликано до Будапешту австро-угорські делегації (представництво австрійського й угорського парламенту) для ухвалення військових кредитів.

Провокаційне становище Сербії та Росії, непевність румунського »союзника« й хиткість Болгарії, малювала перед обізнаними в міжнародній ситуації делегатами, доволі непривабливі перспек-

тиви. Всежтаки міністр закордонних справ Берхтольд запевнив зібраних, що завдяки його заходам вдалося відсунути марево війни в дуже далеке майбутнє. Тим неменше треба зброятися і міністр війни потребує кредитів...

XIII.

1914. рік почався під знаком великих культурно-національних, а то й політичних маніфестацій, з приводу 100-ліття Шевченкових народин. Широко закроепі імпрези були задумані не тільки під австрійською займанщиною, але й у центрах української еміграції в Америці. Самозрозуміло, що тісніша батьківщина українського генія, Придніпрянщина, на чолі з Київом, де мав стати пам'ятник Шевченка, повинна була обняти провід свята й довести його до найбільшого блиску. Та сталося навпаки. Центром свята став Львів, а Придніпрянщину примусили відсвяткувати «німий ювілей».

Московська влада заборонила святкувати Шевченкові роковини публично. Міністр внутрішніх справ, Маклаков, видав до губернаторів та градоначальників обіжник, що в ньому заборонив називати іменем «малоросійськово писателя Шевченка» українські школи, вулиці, установи, стипендії, тощо, хоч би для цього й були вже зроблені приготування, чи зібрані фонди.

Куратор київської шкільної округи, Деревицький, розіслав по школах циркуляр про те, що мова Шевченка є «областним наречієм», що його не вчать ані не викладають ним по школах, а життєпис Шевченка не може бути матеріалом для шкільного виховання. Тому святкування Шевченкового ювілею по школах теж забороняється. Заборонено теж панахиди по Шевченкові, а їх учасників арештовувано.

Багато трусів та арештувань серед молоді переведено по всіх українських містах, надовго перед ювілеєм.

Українське громадянство, ображене московськими ступайками в своїх найсвятіших почуваннях, вийшло в днях 25. і 26. лютого, на вулицю. Демонстрації відбувалися скрізь, навіть у Москві й Петербурзі. Проводила в них молодь, але участь у них приймало все громадянство.

Це зробило своє вражіння не тільки в Росії, але й за кордоном. І тут і там зрозуміли, що доба пасивного «українофільства» з його культурницько-етнографічним наставленням закінчена. Йй на зміну прийшла доба українського, *політичного активізму*.

Як звичайно, так і тепер, намагалися київські україножери представити шевченківські демонстрації, як результат австрійської, а навіть жидівської інтриги. «Новое Время» не соромилося писати, що київськими демонстраціями проводив... жид на білому коні, та що демонстранти кричали під австрійським консулятом: «Геть з Росією! Хай живе Австрія!» Але поважніша частина московського громадянства на правду затривожилася. Вона не вірила в легенди про жидів на білих конях, але тремтючи за цілість московської імперії, поспробувала звести вибух українського активізму до рівня внутрішнього, «родинного непорозуміння».

Дня 26. лютого, в день Шевченкових роковин прийняла державна дума наглий запит російських трудовиків і соціал-демократів про те, що міністерство внутрішніх справ, «з явним зловжиттям влади», не дало святкувати Шевченкових роковин, а духовна влада видала «образливу для всіх віруючих християн» заборону служити панахиди по українському поетові.

Запит підписали ще кадети й октябристи, а в

дискусії, що розгорнулася довкола нього, приймало участь, як каже проф. О. Лотоцький — «все, що було людського в думі».

Характеристична для духа часу була промова кадетського лідера Ф. І. Родічева.

»З якою метою це зроблено? Нам скажуть: бояться революції, лякаються сепаратизму, бояться українського руху. Панове, визнайтеся в тому переляку! Чи є в ньому, перш за все, щирість? А коли так, то скільки в тій забороні розуму? Та-ж через те, що не будуть сказані ті добрі слова в пам'ять Шевченка, яких боялися, будуть сказані ті злі слова, що їх визвала заборона. Мало того, на ці злі слова заслужила собі влада, що їх визвала. Пора вже зрозуміти, що ідей штиками не ловлять. Губернатори та справники можуть пошакрувати вибори, але народнього руху не вгамують. Уявіть собі, що нам заборонили би вшанувати Пушкіна. Таж ви розбурхуете в українців ті самі почування, що їх визвала би така заборона в нас. Невже-ж ви думаете, що українці не вшанують пам'яті Шевченка? Вшанують, але на ваш сором, зроблять це не в Росії, а поза її границями. Ви, панове, є свідками того, як уся сила Росії обертається в ніщо!»

Подібно промовляв катеринославський посол А. М. Александров. І він, тремтючи за цілість Росії, закликав до ліберального поведіння супроти українців...

»Ви повинні зрозуміти — говорив Александров, — що великий народ, в слушний час, може бути сильний тільки тоді, коли будуть об'єднані всі його сили, коли нація не уявлятиме собою пороку, а декого й болота, а коли тих 200 мільйонів людей, буде правлених не тільки системою страху, але справді внутрішньою, національною єдністю».

»Тепер мусить Росія вирішити величезну істо-

ричну й політичну проблему — чи має російський, державний народ — русифікувати, дразнити, нищити й денационалізувати, чи мусить піти відмінним шляхом?»

»Ви добре розумієте, що системою порушення чести, доброго імені, деколи опльовування найштимніших місць людського серця, ви ніколи не збудуете міцної держави, ані не виховаєте лояльного, громадянського почування. Не смійтеся над мовою, не смійтеся над національністю! Ми знаємо, що держави міняли обличчя й падали, але ніколи не падала національність, навіть велика народність. Не змагайтеся з тим, чого ви не всілі перемогти, з тим, що є кращого і в вас і в наших інших громадян.

»Шевченко втілює в своє величне серце все, що деколи несвідомо переживав великий український народ.

»Пам'ятаєте, як у минулому році в рескрипті австрійського цесаря говорилося про українців. Ви тямите, що цей момент зійшовся з тим моментом, коли в нас думали, що ми напередодні війни. І ви прегарно розумієте, що крок австрійського цесаря був політичним кроком...»

І власне тому, з огляду на можливість міжнародного, воєнного конфлікту, депутат Александров закликає рішучі чинники Московщини, щоби вони «не прикладали своїх печаток до поганого діла й не розпоршували сил краю».

Аналізу українського руху, в межах Росії, як національно-культурного й суто демократичного, дає депутат В. І. Дзюбинський:

»Українство провинилося в тому, що не бажає помиритися з примусовою, національною смертю і домагається правних гарантій для признання його національних особливостей. І було би дивно і я ду-

маю, соромно українському народові, коли б ця прикмета, питома кожній національності, була чужа українській».

»Чейже існування української мови та історії є історичним фактом, якого не можна вичеркнути ані клеветою, ані насильством, ані репресіями!«

Зоологічний націоналізм Пурішкевичів, обурив навіть такі льоляльні й консервативні елементи, як «октябристів» українського походження. В нащадків колишньої козацької верхівки, що «ради лакімства нещасного» перейшла до табору обрусителів, тепер дрогонула совість.

Полтавський депутат граф *Канніст*, говорив куди, правда, більше стримано, як його російські товариші, але говорив:

»Я сподіюся, що міністр внутрішніх справ, у відповіді на запит заявить, що інтерпелянти впали жертвою непорозуміння, приписуючи йому бажання придавити, чисто поліцейськими мірами, щире й благородне бажання вшанувати пам'ять Шевченка. Чейже Шевченко дорогий для нас перш-за-все, як поет, як співець нашого рідного краю, й примусити нас мовчати в день його ювілею, більше, як дивно. Колиж у боротьбі з *купкою безумців-сепаратистів* будуть прийматися міри строгости, що однаково болоче вдарять і по інших мешканцях Малоросії, винуватих тільки в тому, що вони люблять свою природу, свою старину й свої обичаї, то це буде незаслуженою образою для їх патріотизму. Український рух — многогранний. Є в ньому й шкідливі, сепаратистичні розгалуження, але з цього ще не слідує, щоб до українського руху приміювати якісь загальні міри, що будуть образливими, а то й понижуючими для всіх малоросів».

»Заговорило октябристське каміння« — як зав-

важує О. Лотоцький, промовив і селянин-депутат *Мерцій*, член російської націоналістичної фракції:

»Для всього є міра. Можна не давати народові освіти, замкати на Україні книгозбірні й освітні товариства; можна забороняти на шкільних ялинках читати дітям байки Крилова в перекладі на їх рідну мову; можна заборонити поставити в Києві пам'ятник Шевченкові; але ніяка сила не зможе заборонити народові любити того, кого він боготворить».

Остаточню наглість запиту прийнято, але для якихнебудь його практичних наслідків було вже пізно. Придніпрянське громадянство відсвяткувало Шевченкові роковини зловіщою мовчанкою. Сталося, як підкреслив думський промовець Родічев — знагоди ювілею не сказано тих «добрих слів», що могли придатися колись Росії, але багато сказано «злих слів», що, в консеквенції, причинилися до розвалу царату.

Центром шевченківських свят став Львів. Тут відбулися не тільки публичні імпрези, тут теж звела собі кубельце партія українських соціалістів-самостійників. Гучні, протиросійські демонстрації львівської молоді й протест «Руського Народного Союзу» в З'єдинених Державах Півн. Америки, внесений на руки президента *Вудрова Вільсона*, автора пізніших «чотирнадцяти пунктів», був далекосяжним викладником української політики Пурішкевичів і їх галицьких, москвофільських трабантів.

XIV.

Ніхто з нас не визбудеться до смерті прикрого посмаку, що його залишив по собі *III. Краєвий Здвиг Сокільства*, улаштований в днях 1—2. липня 1934. року у Львові. Зорганізований на швидку руку, з цілою низкою тактичних промахів і недо-

тягнень, завершений трагічною маніфестацією бунту, він скомпromітував не тільки своїх організаторів, але й саму сокільську ідею на довгі-довгі роки. В порівнянні з своїм величавим попередником з 1914 р. був третій, краєвий здвиг тільки болючою пародією і як такий перейде до історії. Історія навітлить його куліси, розважить підложжя невдачі й холодно та об'єктивно відповість на питання — хто винен.

Якже ж інакше, виглядав *сокільсько-січовий здвиг*, улаштований двадцять літ тому, (28 червня 1914. р.) у 100-ті роковини народин Шевченка! Ніхто з його учасників, ніхто з видців не забуде до смерті пережитого тоді підйому духа. Виїмка чисельність учасників (у маніфестаційному поході приняло участь поверх 12.000 зорганізованих Соколів і Січовиків!) організаційна справність й технічна викінченість імпрези, захопили й наповнили почуттям національної гордості своїх, здивували й пройняли респектом чужих, були грізною острогою для ворогів. В пору, коли Придніпрянщина святкувала «німий ювілей», у Львові відбулася грімка маніфестація, що її військовий характер і політичне підложжя, не залишали ніяких сумнівів.

А всежтаки й ця виїмково удачна імпреза мала свою відворотну сторінку медалі, мала свої куліси. Сьогодні ми можемо потрактувати ці куліси з гумористичного боку, але в свій час вони мали погубний вплив на розвиток нашої еманципційної акції, а навіть самих історичних подій.

Маємо на думці дрібничкову й малодушну, але завзяту й послідовну ривалізацію поміж «Соколами» й «Січами». Нікуди правди діти — ця ривалізація, ледви помітна в організаційній праці низів, доходила до потворних форм на верхах. Її уосібленням був

«січовий батько» Трильовський, але навіть такий річевий, акуратний і серйозний діяч, як Боберський, дався захопити психозі. Фотографія найбільш заслуженого з провідників Сокильства з... гетьманською булавою в руці так і залишилася прикрим документом несерйозности шляхів, що ними ходила січово-сокільська ривалізація.

Вона гальмувала наш розмах і організаційну справність, вона не замовкла й тоді, коли вибила година чину.

Скільки то дорогого часу, скільки слів і аргументів витрачено на рішення «проблеми», хто з двох — Трильовський чи Боберський, має йти на чолі маніфестаційного, сокільсько-січового походу через місто? Багато часу забрало питання, в якій черзі мають йти поодинокі відділи. А коли вже погодженося, що на чолі походу мають йти і Трильовський і Боберський у згідній парі, тоді видвижено питання... хто має йти зправа, а хто зліва. Скільки то було мороки для Сокола-Батька, щоби не дати себе загнати в кут січово-стрілецьким, озброєним і умундурованим відділам, і поставити до походу й сокільсько-стрілецький відділ, хай навіть невішколений і незіграний, але з крісами і в одностроях. Як поважно трактувалося перед здвигом «тайну», що сокільські стрільці виступлять з позиченими набійницями й торністрами, щоби тільки не позичили собі їх у пору січові стрільці! Старі, поважні люди, члени виділів, попавши в психозу безцільної ривалізації, ставали дітьми, штабаками.

А вже вершком комічної ситуації в цілій тій шарпанні була історія з «гетьманським костюмом» для Трильовського. Розкрив її й оповів з гумором

С. Шухевич в своїх спогадах. («*Видиш брате мій*»... Ст. 14 – 15.).

В день перед здвигом. прибіг до Сокола-Батька (очевидно, задиханий!) проф. Боберський і заалармував зібраних, що Трильовський замовив у тодішнього директора українського театру Сірецького — гетьманський костюм. та що на другий день, підчас здвигу, Трильовський їхатиме як гетьман з булавою на коні, а голова Сокола-Батька мусітиме йти біля нього, як чура...

Член виділу др. Шухевич заспокоїв схвилюваного голову Сокола-Батька тим, що зобов'язався... викрасти з помешкання Трильовського гетьманський костюм тоді, як він буде вечером на концерті, в спортивній палаті. На щастя др. Шухевич не потребував брати гріху на душу. Його хлопці не найшли костюму в помешканні «січового батька». Тим не менше цілий виділ Сокола-Батька тремтів, що Трильовський таки влаштує маскараду з гетьманським костюмом і булавою, а Боберський справді подрібоче, як чура, біля коня свого суперника...

Таких і їм подібних штубацтв з обох боків, було більше; алеж потрактовані відразу т. зв. »низами« *січово-сокільського загалу з гумористичного боку, осмішили тільки одиниці, а імпрезі не пошкодили. Здвиг випав під кожним оглядом імпазантно. Гірше було з тими штубацькими амбіціями щойно тоді, коли вибила година чину, й сокільські та січові «батьки» перенесли свою закулісову «політику» на стрілецький терен...*

XV.

День 28. червня 1914. р., що мав записатися в історії України, як день величавого, сокільсько-січового здвигу, записався в історії усього світу.

справді незатертими буквами. На день 28. червня припадали роковини розгрому сербських військ на Косовому Полі. Невідомо — з розумом, чи випадково вибрав цей день австро-угорський престолонаслідник Фердинанд на гостину в боснійській столиці, Сараєві. Поїхав туди, щоб обняти команду над великими маневрами армії. Одно й друге, і дата і місце гостини мали в собі щось з провокації сербських, національних почувань і державницьких амбіцій. Хто жив, відраджував цього кроку архи князеві. Міністерство фінансів відмовило кредиту 20.000 корон на забезпечення побуту архи князя в Боснії відповідним контингентом детективів. В 1910. р. коли в Сараєві гостював цар Франц Йосиф, за кожним деревом стояв один поліцист. Тепер цього забракло, дарма, що потреба в поліції була куди наявніша. Командуючи південною армією генерал Потьорек стягнув під Сараєво 70.000 війська, але це не було те саме, що 70 детективів. Кілька днів перед подорожжю Франца Фердинанда до Сараєва, з'явився в губернатора Босні й Герцоговини Льва Білінського сербський амбасадор Йова Йованович і остеріг австрійський уряд перед можливими наслідками цієї подорожі. Осторогу зігноровано, Франц Фердинанд поїхав.

Франц-Фердинанд був різкою антитезою Франца Йосифа. Як індивідуальність і як політик. Франц-Йосиф, приклонник еспанської етикетки на царському дворі, оборонець «чистоти» подружніх зв'язків габсбурської династії, не міг дивитися спокійно на морганатичне подружжя престолонаслідника з чеською графянкою, з дому Хотек. А хоч її утигували княжною Гогенберг, то двірська камарія, з маршалом, князем Монтенуово на чолі, постійно її нехтувала й на кожному кроці ображувала. Відо-

мо, що Франц-Фердинанд, вступаючи в права австро-угорського наслідника, підписав резигнацію з прав наслідства для своїх дітей. Тимчасом, відданий архикнязеві генерал Потьорк, запрошуючи його до Сараєва, обіцяв йому, що княжну Гогенберг приймуть у Сараєві з церемоніялом, належним майбутній цісаревій...

Франц-Фердинанд був зразковим мужем і батьком, для своєї дружини був готов на все й це заставило його знехтувати зловіщі острогоги.

Питання, чи й наскільки офіційна Сербія була причасна в атентаті на австро-угорського наслідника, не буде, мабуть, ніколи прояснене. Можливо, що далеким від думки про атентат був сербський уряд, але знали про нього й підготували сербські, націоналістичні круги.

В одній з розмов з тюремним лікарем, оповів виконавець атентату Гаврільо Принціп історію свого життя.

Син убогих селян, вихованець сараєвської гімназії, по скінченні семої кляси, поїхав з кількома товаришами до Сербії. Вже в жовтні 1913. р. вернувся з Београду до Сараєва, з заміром виконання атентату на команданта австро-угорських військ у Сараєві, генерала Потьорка. Але один з його товаришів Іліч, переконав Принціпа, що перш, аніж братися до атентату, треба зорганізувати край і покрити його мережею велико-сербської конспірації. Принціп вернувся до Београду, де зіткнувся з командантом арсеналу, майором Танкосічом, членом сербської конспірації «Чорної руки». На чолі тої конспірації стояв підполковник сербського генерального штабу Драгутін Дімітровіч. Вони то вирішили атентат на ав-

стро-угорського престолонаслідника й вирядили Принціпа з товаришами до Сараєва.

Ранком дня 28. липня, виїхала архикняжа пара з купелевої місцевости Іліджу до Сараєва. Не доїжджаючи до сараєвського двірця, висіла біля західньої рогачки, щоби відсіля почати тріумфальний візд до міста. Дорога до сараєвського ратуша простягалася на просторі 2—3 кілометрів, не забезпечених ані військом, ані поліцією. Архикнязь забавато, мабуть, числив на «ентузіязм» населення, а крім того були й інші причини знехтовання всякої безпеки.

Вже на самому початку дороги впала на автомобіль архикнязя бомба, що зранила адютанта. Відіслали його до гарнізонного шпиталю й рушили в дальшу дорогу в тій певности, що на тому об'яві «ентузіязму» скінчиться. По параді місцевої влади перед ратушем, запитав архикнязь генерала Потьорка: «Но, щож з тими бомбами? Чи це повториться, чи можемо їхати далі?» Генерал Потьорек відповів: «Ваша цісарська високість може їхати спокійно, я приймаю за це відповідальність». На це сказав архикнязь: «Добре, але в такому разі поїдемо відвідати раненого адютанта, а відтак до вас, на снідання».

Поїхали. По дорозі авто архикнязя зупинилося на розі вул. Франца Йосифа. В тій хвилині підійшов до авта молодий, 18-літний Гаврільо Принціп і вистрілив двічі до архикняжої пари. Франц Фердинанд і його дружина сиділи далі, непорушно, на своїх місцях. Ніхто з оточення не пізнав по них нічого. Генерал Потьорек приказав шоферові повернути й їхати до конаку. Щойно тут, коли просив архикняжу пару висісти, переконався, що привіз два трупи...

XVI.

Треба погодитися з тим, що смерть архикнязя Франца Фердинанда в Сараєві, була тільки формальною притокою до рознуздання випадків, що лаявіною покотилися в слід за нею. Війна Австрії з Сербією, чи Австро-Німеччини з Росією, була давно рішенням питанням і для її вибуху не треба було аж такого грімкого гасла, як смерть австро-угорського престолонаслідника.

Правда, Франц Фердинанд, як династ, політик і полководець, не був пересічною індивідуальністю. В кожному випадку його вступлення на престіл було б не проминуло без глибших потрясень у внутрішній, як і закордонній політиці двоєдиної монархії.

Орієнтуючись у тому, що майбутнє Австро-Угорщини лежить на словянському сході й півдні, він мріяв про перебудову Австро-Угорщини в напрямі німецько-мадярсько-словянської федерації. В тій концепції мали б відіграти велику ролю південні слов'яни; вони лякалися її, як рішучого удару для ідеї велико-сербського об'єднання й тому протиставилися їй усіми засобами, аж до атентату включно.

Характеристичне, що Франца Фердинанда не долюблювали поляки. Вже по його смерті писала польська преса про «українську інтригу» престолонаслідника, а хоча голоси про габсбурську секундогенітуру на українському престолі були тільки сплетнями, всежтаки розв'язка українського питання в Австрії була би пішла при Францові Фердинандові відмінними дорогами від дотогочасних.

Цісар Франц Йосиф був, поправді, «польським цісарем». Окружений польською шляхтою й польськими політиками, він дивився на українську справу крізь польські окуляри, а хоч силувався бути

справедливим володарем, багато дечого не розумів і з багатьома новими явищами політичного життя не міг освоїтися.

Пауючи від 1848 року, він у багатьох випадках руководився критеріями зперед Весни Народів і тому політика Шенбруну (осідку цісаря) так рідко покривалася з політикою Бельведеру (осідку престолонаслідника). Польські державні мужі, що витоптували шенбрунські хідники, оминули Бельведер, а такий всемогучий міністр, губернатор австро-угорського банку й губернатор Боснії й Герцоговини, як Лев Білінські (поляк, українського походження), вів явну й отверту боротьбу з впливами Франца Фердинанда на внутрішню й закордонну політику Австро-Угорщини. Публична опінія приписувала теж йому вину трагічної смерті престолонаслідника, що їй, він не хотів чи не міг запобігти... К. Сроковський в своїй історії Н. К. Н. (Краків, 1923, ст. 69.) пише, що безпосередно по сараєвській трагедії «польські політики більше цікавилися питанням, що станеться з кар'єрою Льва Білінського, що як спільний міністр фінансів, ніс відповідальність за адміністрацію Боснії й Герцоговини, аніж загальнополітичними консеквенціями атентату».

Коли-ж додамо до того ще й упередження цісарського двора до Франца Фердинанда, зприводу його морганатичного подружжя, то зрозуміємо спокій, з яким цісар Франц Йосиф та вся його дворська камарія віднеслася до вістки про смерть престолонаслідника.

Телеграма про сараєвську трагедію заскочила цісаря в Ішлю. Прочитавши її, стояв хвилину, мов поражений громом, але вже по хвилині опанував себе і сказав: «Всевишнього не можна провокувати.

Я не мав сили привернути природнього порядку річей. Зробив це Бог».

Можливо, що наведені слова є апокрифом, що їх Франц Йосиф не вимовив, але вони характеризують настрої, що панували в його найближчому оточенню. Їм теж відповідає характер похорону архикняжої пари, що його, згідно з приписами еспанської етекети улаштував двірський маршал, князь Монтенуово.

Зразу повстав плян осібно похорону для архикнязя, що мав спочити в крипті Капуцинів і для його дружини, що її мали перевести просто до родинної гробниці в Амштетген. Черговий престолонаслідник Карло, вирішив питання про спільний похорон. Але й це не перешкодило князеві Монтенуово висловити відношення двірської камарилі до архикняжої пари.

Коли дня 2 липня, заїхали на південний, віденський двірець, тіла вбитих, привитало їх кілька підрядних урядовців двора. В двірській каплиці уставлено два, різної величини катафальки — великий і виставний для архикнязя, менчий і скромний для його дружини. На катафальку архикнязя зложено інсигнії його роду і майбутньої влади, катафальк його дружини украшено віяльцем і рукавичками... ознаками дами двора архикняжини Ізабелі. Кільком монархам, що заявили готовість приїхати на похорон, переказав князь Монтенуово, що цісар «змучений» а цісаря Вільгельма II, особистого приятеля Франца Фердинанда, відвів Монтенуово від участі в похоронах сплетнею про підготовлюваний атентат на його особу.

Коли б не зарядження престолонаслідника Карла, що обсадив цілу дорогу похорону військовими відділами й не демонстрація австрійсько-угорських

аристократів, що в супереч церемоніялові, взяли домовини убитих на плечі, похорон нещасної пари відбувся би точно по приписам двірських похоронів «другої кляси».

Все це, в порівнанні з тогочасними подіями — дрібнички, але вони надто характеристичні й вимовні, щоб їх можна поминути. Австрійський двір, ховаючи архикнязя, був переконаний, що ховав і ті завдатки майбутнього перевороту, що крилися в його індивідуальності...

Про вражіння, що його викликала сараєвська трагедія в польських колах нашого краю, пише знаменитий польський публіцист, українського походження, Кость Сроковський, так:

«Трагічну смерть австрійського престолонаслідника та його дружини, в столиці Боснії, прийнято переважно тільки з боку сензації. Франц-Фердинанд не мав симпатії, в Польщі його мало знали й підозрівали в надмірних афектах для українців.

Зовні не доходили ніякі голоси, що звертали б увагу публічної opinii в Галичині на те, що консеквенції атентату будуть, і то — необчислимі. Загально були переконані, що віденський двір не дуже зажурився смертю престолонаслідника. Наказаний двірською етикетною похорон «другої кляси», влаштований убитій парі, не мав у собі нічого з демонстрації, обчисленої на підбехтання настроїв. Тому теж здавалося, що сараєвський атентат, під політичним оглядом, залишиться епізодом без глибшої ваги!..»

XVII.

Тимчасом сталося зівсім навпаки. Те, чого не ждала публічна opinii, було вже давно приготоване у відповідних ресортах європейських кабінетів.

Почався період тих переломових в історії людськості п'яти тижнів, що з різних причин, відмежували дату сараєвського атентату, від удару першого, воєнного грому. Цей період відомий уже нам з усіма своїми подробицями, проаналізований вже не по днях, а по годинах. Його історична многоважність притягла до себе пера найвизначніших публіцистів, істориків і філософів історії всіх континентів. Вистане згадати таких, як Сідней, Феї і Бернадот Смітт з американців, Реновен, Блюк і Ісаак з французів, та Лютц, Фішер і Авріх, зпоміж німецьких дослідників, щоб поминути цілу низку найвизначніших пер народів, безпосередньо й посередно зацікавлених у події.

Нині вже знаємо, що політичний Відень, з старим цісарем на чолі, хоч і не зворушився сараєвською трагедією, але використав її, як гасло, до остаточного розрахунку з Сербією. Зрештою Сербія була тут таксамо жертвним кізлом великої політики світових потуг, як смерть Франца-Фердинанда була тільки зовнішною полурою до вибуху довго таених пристрастей.

Дня 5. липня приїхав до Берліна шеф кабінету австрійського міністра закордонних справ, граф Гоїш, з відручним листом цісаря Франца Йосифа до Вільгельма, що в ньому був розвинутий плян знищення Сербії, як гнізда великосербської пропаганди.

Плян цей не був новий. В 1909 і 1912 рр. Відень закликав собі теж до помочі Берлін, у своїй боротьбі за політичну гегемонію на Балкані. Але тоді не находив Відень бажаної підтримки в Берліні. Німецькій, міжнародній політиці, було тоді не по дорозі з Австро-Угорщиною. Тепер Вільгельм прийняв пляни Франца Йосифа за свої. Що більше,

придав енергії австрійській воєнній акції й завзявля в витриманні на непримиримому становищі.

В днях 7. і 14. липня відбулися два історичні засідання австро-угорської ради міністрів, що на них вирішено остаточо вислати Сербії ультимат. Одиноким, що був зразу проти війни, був угорський прем'єр Тіса, але й він уступив в обличчі аргументу, що слабкість Австрії проти Сербії, зразить німецького союзника. В дні 14. липня австро-сербська війна була остаточо порішена, але австрійська дипломатія підождала на момент, коли французький президент Поанкаре, з прем'єром Вів'яні, відуть з Петрограду. Вони гостювали в царя Миколи й австро-німецька дипломатія не хотіла вмішуватися до бенкетних тоастів з своїми гарматними віватами...

Дня 23. липня, в 6. годині вечором, београдський посол Австро-Угорщини Гісль, вручив сербському урядові ультимат. Тон і зміст ультимату були нечувані в дипломатичній практиці. Австро-угорський уряд, не ждучи на висліді судового слідства, склав відповідальність за сараєвський атентат на офіційну Сербію. Від неї теж зажадала Австро-Угорщина, осудження не тільки самого атентату, але й ліквідації, південно-словянського, соборницького руху, розв'язання дотичних організацій, усунення з державної служби урядовців, ворожо настроєних до Австро-Угорщини й, нарешті, допущення австро-угорських урядовців до слідства в справі атентату...

На відповідь назначено 24 години часу...

Офіційна Сербія злякалася. Не дивлючись на підтримку Росії, вона дала відповідь примирюючу. Погодилася на всі домагання Австро-Угорщини, за виймком допущення австро-угорських урядовців до слідства. На це не могла погодитися ніяка держава;

вже не тільки з огляду на свій престиж, але й на загрозу її політичної суверенності.

Посол Гісль мав готову інструкцію: зірвати дипломатичні зв'язки з Сербією, якщо вона, без застережень не відповість на всі домагання «так».

Сербія відповіла. Цісар Вільгельм очеркнув її відповідь, як «великий моральний успіх Відня, але рівночасно... виключення можливості війни». Австрія цього виключення не бачила.

Дня 25. липня, пів години по дорученню сербської відповіді, посол Гісль спакував свої дипломатичні куфри й виїхав з Београду. Сербський король проголосив мобілізацію. Австро-сербські, дипломатичні взаємини були, тим самим, зірвані в найбільш безоглядний спосіб. Австро-сербська війна виявилася неминучою. Всежтаки європейська, громадська опінія не припускала ще, що початок війни з Сербією, це рівнозначне з усесвітньою завірюхою.

Того ж таки дня Австрія зарядила мобілізацію — II., V. і VI. армії, під проводом генерала Потьорка.

На другий день по зірванню австро-сербських, дипломатичних взаємин, німецькі амбасадори в столицях Франції, Англії й Росії, зложили, більш-менш, однозгідну заяву такого змісту:

Австрія поставила Сербії слушні й помірковані умови; коли буде треба, вона вживе сили для примушення Сербії до їх виконання. Європа не повинна вмішуватися в «особисті» справи Австрії та Сербії...

Тон німецької заяви свідчив про австро-німецьку солідарність, але її зміст змагав до локалізації війни. За можливістю локалізації промовляло не тільки бажання Німеччини. Росія находилася в розгарі реорганізації армії, що могла закінчитися не скорше, як у 1917. р. Неприготована до війни була

Франція, а в Англії не вгавала домашня, англо-ірландська війна. Англія теж попробувала інгурувати в напрямі локалізації війни.

Дня 26. липня, англійський міністр закордонних справ, сер Едуард Грей, запропонував поладження австро-сербського конфлікту комісії з представників Англії, Франції, Німеччини й Італії. Пропозицію позивання свого союзника перед міжнародній трибунал, відкинула Німеччина з цілою рішучістю.

Не зражуючись тим, сер Грей, зараз таки на другий день, зголосив у Берліні демарш, з пропозицією Берлінові, вплинути на охолодження воєнного завзяття Відня. Берлін не відкинув тої пропозиції й хто знає, як виглядала би була дальша історія й політична карта Європи, якби австро-угорський міністр закордонних справ *Берхтольд*, не поставив був Європи перед доконаний факт:

Дня 28. липня 1914. р. Австро-Угорщина вповіла Сербії війну й рівночасно поширила засяг мобілізації. З кунктаторства супроти Росії, не обнято мобілізацією Галичини... Не дивлючись на те Росія, вже на другий день зарядила мобілізацію 14 корпусів, чотирьох військових округів, а безпосередно по тому... загальну мобілізацію. Правда, в відповідь на успокоюючий лист цісаря Вільгельма, загальну мобілізацію зараз таки відкликано, але й частинна мобілізація не залишала сумнівів щодо протиавстрійського виступу Росії, в обороні Сербії. Царський уряд зжахнувся від сараєвського атентату — він же загрожував інтересам усіх коронованих голов, але дуже скоро зрозуміла російська дипломатія, що на «покаранню» Сербії Австрією, справа не скінчиться. Тим теж пояснюється її становище, що з свого боку

привело дня 31. липня до загальної мобілізації в Австро-Угорщині, а 1. серпня в Німеччині.

Ще, так би сказати, «пять хвилин перед дванацятою», сер Грей не тратив надії на локалізацію війни, а може й на замирення Європи взагалі. Дня 30. липня виступив з новою пропозицією: приймаючи до відома воєнний стан поміж Австро-Угорщиною й Сербією, він погоджувався на обсадження Београду австро-угорськими військами, ніби в застав за ображені почування двоєдиної монархії, але домагався міжнародної конференції. Далше йти в уступчивості було вже годі. Для того теж сер Грей додавив, що на випадок, якби за Австрією станула Німеччина, а за Росією Франція, то й Англія не могла б придивлятися до змагань світових сил бай-дуже.

Зрозумів цю погрозу німецький канцлер Бетман Гольвег і як був запалений до війни, так зразу охолов. У письмі, що його вислав поспішним кур'єром до Відня, закликав до уступчивості, пишучи між іншими: «Якщо Відень відкине всякі пропозиції, не буде можна звалити відповідальности за світову пожежу на Росію». В подібному тоні писав Вільгельм до Франца Йосифа.

Але все це вже було запізно. Дипломатична гра скінчилася, на чергу приходила гра шефів генеральних штабів. *Конрад Гецендорф* в Австрії, *Мольтке* в Німеччині, *Янушкевич* у Росії, оце генерали, що їм Европа повинна поставити пам'ятник вдячності за... воєнну руїну.

XVIII.

Відповідю на воєнний стан поміж Австро-Угорщиною й Сербією була загальна мобілізація в Росії. Зчерги запротестувала проти тієї мобілізації Німеч-

чина й не діждавшись відповіді на свою ноту, дня 1. серпня виповіла Росії війну. Не було сумніву, що за Росією стане Франція, але хитра Маріянна узброїлася в терпеливість і дожидала, поки її не спровокують. Вона знала, що в бюрках німецького генерального штабу лежить готовий ще від 1900 р. план протифранцузької офензиви (опрацював його ген. Шліфен, викінчив Мольтке) й пробувала своєю резервою вивести противника з рівноваги. Це їй вповні вдалося.

Дня 29. липня вислав Мольтке до німецького посольства в Бріссель ноту до Бельгії з домаганням дозволу на перехід німецьких військ через бельгійську територію. Рівночасно з ультіматом до Петербурга, вислано з Берліна запит до Парижа, що задумує Франція на випадок німецько-російської війни?

Коли б Франція проголосила нейтральність, німецький амбасадор Шен у Парижі, мав спровокувати Францію домаганням віддачі Німеччині фортець Туль і Верден...

Щойно тепер виступила Франція з резерви й 1. серпня проголосила загальну мобілізацію, а прем'єр Вів'яні відповів на запит Німеччині, що на випадок німецько-російської війни, зробить французький уряд те, що подиктують йому інтереси краю. А щоб випередити німецьку провокацію, французькі війська займуть позицію в віддаленню 10 км. від границі на схід...

Дня 2. серпня 1914. р. вмашерували німецькі війська до Люксембургу, а на другий день до Бельгії. Рівночасно Німеччина виповіла війну Франції.

Дня 4. серпня англійський амбасадор у Берліні зажадав паспортів. Англія проголосила мобілізацію й участь у війні. Даремне пробував канцлер Бетман-Гольвег переконати англійського амбасадора в не-

доцільности такого кроку Англії, спорідненої з Німеччиною кровними зв'язками: »Заніщо більше — говорив Бетман-Гольвег, — як за те слово «неутральність», слово, що його так часто ломали на війнах, заніщо більше, як за свисток паперу, Велика Британія має вступити в війну з братнім народом, що не хоче нічого більше, як тільки залишитися в приязни з нею».

Це слово «неутральність», що за нього Англія виповіла війну Німеччині, то ніби була знасилувана Німеччиною неутральність Бельгії, але-ж і вона була тільки одною з формальних приток, як усе, чого тоді вживалося, щоби скинути з себе відповідальність за війну перед масами й потомністю.

Не тільки сьогодні, але й тоді знали ті, що їм знати було треба, що до участі Англії в війні було б прийшло її без знасилування бельгійської неутральности. »Сердечний союз« Англії, заключений в 1904. р. з Францією, а в 1907. р. поширений на Росію, не був пустим словом. Він спірався на взаїмних інтересах, а протягом десятиліття скріпився спільністю зачіпно-відпорних мілітарних плянів, на випадок війни. Правда, не освоївся ще з тим »сердечним союзом« загал англійського громадянства так само, як німецьке громадянство трактувало англійців, ніби »братній« народ. Тим теж пояснюється опір певних англійських кол проти участі Англії в війні, що й позначився димісією двох міністрів, та щире обурення німецького громадянства, що ще раз пригадало собі »перфідність Альбіону« й кинулося до війни з кличем: »Боже, покарай Англію!..«

Проти Австро-Німеччини станула Росія, Франція й Англія. Австро-німецькі союзники — Італія й Румунія, заявили... неутральність, щоби при най-

ближчій нагоді перейти в табор ворогів центральних держав. Одиноким досягненням центральних держав у погоні за союзниками, було підписане дня 2. серпня 1914. р. тайне порозуміння з Туреччиною.

»Розбурхати фанатизм Ісляму, кинути музманські гасла до англійських колоній, розпалити повстання в Індіях, Єгипті й на Кавказі«, — оце була надія центральних держав на остаточну перемогу. Вона й присвічувала їм протягом чотирьох літ кривавих, непосильних змагань.

XIX.

Коли так над Європою перехрещувалися воєнні ноти й мобілізаційні прикази, мов блискавиці, вулиці всіх європейських столиць побожеволіли. Довгі роки мира й добробуту надали вже людям. Якесь предківське, глибоко утаєне варварство, зірвалося в людських душах, мов собака з припони й кинулося на вулицю, жадне крови, знищення й перевороту. Так було в Парижі й Петербурзі, не інакше діялося в Берліні чи Відні, те саме повне екзальтації обличча вишкірила й львівська різношерста вулиця. Нікому не сиділося в хаті, всякому падала робота з рук. Від ранку до вечора надзвичайні газетні видання, від ранку до вечора крики, вигуки, походи й патріотичні маніфестації. Ще вчора можна було дістати у Львові по фізіономії за »чорно-жовтий« патріотизм, а сьогодні бив перший-ліпший батяр поважного добродія, якщо він не скинув шапки й не станув на »позір«, коли десь там грали чи співали австрійський, державний гимн. Правда, дуже скоро зрозуміла львівська вулиця, що не конче треба співати »Боже буди покровитель«, щоби все довкола ставало »під козирок«. З однаковим успіхом можна співати »Єще Польска«,

а навіть »Ще не вмерла!« І почалася ривалізація гимнів, на вулицях, по каварнях, театрах, кінах, скрізь! Раз-у-раз розлягався якийсь оклик, хтось десь заїнтонував гимн і все виструнювалося, старе й молоде.

Вже 29. липня, на вістку про виповідження війни Сербії, розколисався Львів велитенською, провременною й проавстрійською маніфестацією. Дня 9. серпня нова маніфестація з цісарськими портретами над юрбою і куклами царя на шибенці. Від намісництва до »корпскоманди«, а відтіля попід більші й менші військові установи ходить розекзальтована юрба й віватує в честь цісаря, Австрії, Польщі, України й тільки жиди не віватують під нічиєю адресою. Їм одним війна не імонує, але — трудно, Ротшільд здобув мільйони й баронство на війні, хоч і не на фронті...

Дня 1. серпня 1914. р. повстає у Львові *Головна Українська Рада* — всеукраїнський парламент і екзекутива, що взяла на себе реалізацію головного наказу хвилі — *української, добровольчої Армії*.

В склад ГУР увійшли представники трьох українських партій, а саме *націонал-демократичної* (Д-р К. Левицький, Д-р С. Баран, Д-р Л. Цегельський, проф. І. Боберський, пізніше радн. І. Кивелюк та Д-р В. Бачинський), *радикальної* (М. Павлик, Д-р К. Трильовський, М. Балицький і Д-р Л. Лагодинський) та *соціал-демократичної* (М. Ганкевич, Д-р В. Старосольський, В. Темницький та Д-р Т. Мелень). Т. зв. *»християнсько-суспільники«* до ГУР не ввійшли.

Дня 3. серпня появляється в українській пресі перший універсал Головної Української Ради:

»Надходить важна, історична хвиля. Важиться доля держав і народів.

В таку хвилю нарід, що хоче жити, мусить мати одну думку й одну волю, а ту волю мусить перемінити в чин, що заважив би в історії держав і народів.

І тому в цій хвилині представники українського народу в Галичині, всіх політичних напрямків, що їх обєднує спільний, національний ідеал, зібралися в Головну Українську Раду, що має бути виразом одної думки й одної волі українського народу і показувати йому дорогу до діла, що жде його в теперішній хвилі.

Ми не є прихильниками війни, ми разом з цілим культурним світом вважаємо мир найціннішим добром людськості. Але бувають в історії держав і народів хвилі, коли війна є неминуча. І коли не можемо війни відвернути, то мусимо старатися, щоби ті жертви, що їх вона від нас вимагає, не пішли марно, щоби кров батьків принесла добро дітям.

Війни хоче... російський цар (?) самодержавний володар імперії, що є історичним ворогом України. Російські царі зломали Переяславський Трактат і поневолили вільну Україну. Царська імперія, протягом трьох століть веде політику, яка має за ціль відібрати поневоленій Україні національну душу й зробити український народ частиною російського. Царський уряд відібрав українському народові його найсвятіше право — право рідньої мови. В царській Росії нинішнього дня, найбільше поневолений український народ.

Історичний ворог України не може спокійно дивитись, що не вся Україна в його руках, що не весь український народ стогне поневолений під його пануванням, що існує часть української землі,

де український народ не є винятний згід права, де він може жити своїм національним життям...

Ідучи війною на австро-угорську монархію, Росія грозить загладою також українському, національному життю. Перемога Росії мала би принести українському народові австро-угорської монархії те саме ярмо, що в ньому стогне 30 мільйонів українського народу в російській імперії.

Теперішня хвиля кличе український народ стати однодушно проти царської імперії, при тій державі, що в ній українське національне життя нашло свободу розвитку.

Перемога австро-угорської монархії буде нашою перемогою. І чим більша буде поразка Росії, тим швидше вибе година визволення України!

Український Народу! Тільки той народ має права, що вміє їх здобувати. Тільки той має історію, що вміє її творити рішучими ділами. Головна Українська Рада кличе Тебе до діла, що ним ти здобудеш нові права, утвориш новий період історії, займеш місце в ряді народів Європи.

До бою — за здійснення ідеалу, що в теперішню хвилю обєднує ціле українське громадянство. Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце Вільної України!

Підписали маніфест: Кость Левицький, як голова, Михайло Павлік і Микола Ганкевич, як заступники, Степан Баран, як секретар.

Аналогічну відозву до українського громадянства Буковини, проголосив Союз українських, соймових і парламентарних послів Буковини; в тому теж дусі був зрадагований пастирський лист греко-католицького єпископату.

Воєнна екзальтація з одного, і просте вираховання з другого боку, примусили виступити з ульт-

тра-льояльними маніфестами, не тільки поляків, але й чехів, румунів, італійців та словінців, що їх проти-австрійський сепаратизм був ноторійним явищем.

»Коли важиться доля Європи — писали поляки — коли зближається перелім, один з найбільших, що їх знає історія, ми, поляки того краю, знаємо, розуміємо й чуємо, що вірність для монарха й журба за ту державу, *що ми їй завжди давали все*, що скріплювало її силу, є згідна з інтересом нашого народу«.

Биті в дипломатичних тонкостях поляки, й тут не забули підкреслити, що, не держава їм, а вони державі потрібні, й не вони державі, але держава їм зобовязана...

XX.

Першим ділом Головної Української Ради, що оце закликала народ до збройного виступу по стороні Австро-Угорщини, було створення якогось репрезентаційного й працездатного *військового* органу. Матеріалу на добровольчу армію було подостатком, не було зате... генералів. То є, кандидатів на генералів було більше, як треба, але не було між ними людей, хочби з мінімальними кваліфікаціями. Т. зв. «штандових» то є фахових старшин - українців, майже не було. Були за те резервові, з вишколом четарів, хорунжих та підхорунжих, що їх треба було реклямувати з поодиноких частин австрійської армії. Деякі з них були вже змобілізовані й відійшли в поле, деякі вже билися, а навіть гинули в зустрічі з ворогом, от як чи не одинокий штабовий старшина-українець, майор *Кость Олег Кузьма*, первісно назначений на команданта української, добровольчої частини.

Але й тут не обійшлося без «партійної» зако-

вики. Коли ГУР зрозуміла, що для проводу добровольців треба виреклямувати якнайскорше й якнайбільше українських старшин і підстаршин, без огляду на їх партійну приналежність, тоді «січовий батько» Трильовський вперся, щоби за всяку ціну застосувати при реклямаціях «партійний ключ», щоб мовляв не попало в добровольці забагато «паламарів» та «лямпозливів». Про те, що в армії нема місця на «партійні ключі» Трильовський, як «цивіль» з уродження, не мав уявлення таксамо, як не турбувався даремною втратою дорогого часу на зайву селекцію старшин.

З черги повстала в ГУР товкитня довкола питання про «начального вождя» для добровольчої частини. Коли не стало в живих майора Кузьми, вибрано командантом «легіону» (так почали називати добровольчу частину, перед її остаточним «охрещенням») артилерійського четаря *Теодора Рожанківського*. В «цивілю» був він судовим радником і соймовим посланцем. Очевидно, як серйозна людина, він розумів, що його кваліфікації четаря, та ще й артилерійського, не вистарчають для складних і відповідальних завдань команданта, коли не самостійної, то автономної військової частини. Крім того, він бачив, що за гідність команданта почалася вже гризня на добре. Тому то він зразу не прийняв пропонованої йому гідності, а потім, улягаючи на мова, прийняв її умовно, поки не знайдеться кращий командант.

Такого «кращого» найшов небаром Трильовський. Він запропонував на команданта легіону — директора рогатинської гімназії — *Михайла Галуциньського*... «Він був знаменитим директором гімназії — пише, в своїх спогадах, К. Левицький, — і тому казали його знайомі, що він буде також дуже добрим командантом наших стрільців»... Справді,

зпоміж найбільш недорічних помислів Трильовського, його помисл з М. Галуциньським, як «начальним вождом», був найфатальніший.

В посмертних паперах пок. М. Галуциньського, найшлися і його спогади п. з. «З *Українськими Січовими Стрільцями*». Непотрібно їх покійник писав, а ще непотрібніше взялося їх друкувати й передрукувати, окремою відбиткою, «Діло». Без цього прикрого документу малодушности, ми, певно, куди корисніше для автора, пояснювали би собі його промахи й не знали б, що на чолі Стрілецтва станула в його первочинних людина без суб'єктивних кваліфікацій хочби на стрілецького «менажемайстра». Бо щож міг дати для реалізації стрілецької Ідеї гімназійний директор, що, вже по здійсненому Сні Української Ночі, по епопеї С-Сів, по Листопаді, «не міг знайти ніякого вияснення на питання, пощо суспільність ставить добровольчу організацію, пощо жертвує всім своїм дорібком, усією своєю інтелігенцією, пощо виконує на собі гаракірі?». (Op. cit. 56—57).

Що це був за «начальний вожд», що «хотів кликати до неба на поміч, щоби ратувати ту молодь, якої нам більше треба, ніж усяких признань, та сумнівної вартости політичних добутоків», який на думку про жінку, що виїхала десь «з дуже малою готівкою», попадав «у свого роду істерію» й цілими ночами «страшний плач тряс ним, як у пропасниці»...

На такого чоловіка дивилося громадянство як на українського... Пілсудского, його портрет малювано на листівках в черзі портретів українських князів, гетьманів та полководців...

Фатальний був помисл Трильовського з М. Галуциньським, що на ньому нераз іще спотикнеться майбутній історик Стрілецтва.

Коли вже втихла справа з «начальним вождом»,

виринуло питання — кого позатим реклямувати з війська. По довгих торгах і мороці з «партійним ключем», виреклямовано, крім названих дра Т. Рожанковського й М. Галущинського, ще — Дра С. Томашівського, Д. Вітовського, Дра М. Волошина, Дра С. Шухевича, В. Дідушка, Р. Дудинського, С. Будзинівського, Дра К. Бірецького, С. Горука, О. Семенюка, С. Букшованого й Д. Катамая. Найвищий ступень поміж реклямованими був четар, найнижчий — вістун. Ні одного штабового й ні одного професійного старшини! Сама «резерва», до тогож люди, за малими виїмками, (Вітовський, Горука, Шухевич) невоенні, що йшли до Стрілецтва на свідому й консеквентну «маркірацію». З часом назбиралося їх у Стрілецтві більше.

З виреклямуваних старшин — створили ГУР «Генеральний Штаб», що потім переіменувався на «Боеву Управу». Це пове й неоформлене ще остаточно тіло, поділилося на дві секції: «секцію акції» з Рожанковським, як головою, Катамаєм, як заступником, та Волошином і Михайлом Генником, як членами, та «секцію організації», з Трильовським, як головою, Шухевичем, як заступником, та Бірецьким, Боберським, Вітовським, Горуком і Темницьким, як членами.

Секція «акції», що далі звала себе... «генеральним штабом» мала займатися вишколом добровольців тоді, коли «секція організації» мала переводити набір добровольців та дбати про матеріальне забезпечення й адміністрацію добровольчої формації.

А хоч і Трильовський і Боберський найшлися в спільній організації, то вербункова акція Соколів і Січовиків велася далі парізно. Здвигові анімозії не втихали, хоча ситуація була поважна, час дорогий, а моральна й організаційна шкода з такого

штубацтва «батьків» — наглядна. Щож, Стрілецтво щойно тоді зароджувалося й не було кому привести амбіціонерів до опам'ятання.

Нарешті по довгих дискусіях а навіть сварках, докотилася січово-сокільська ривалізація до компромісу. Дня 4. серпня прийнято як назву для добровольчої формації «Українські Січові Стрільці». Вона мала вже за собою певну традицію й опозиція Боберського, що пропонував назвати добровольців «Січовими Соколами», або «Сокільськими Січами», не здалася нінащо.

XXI.

Дня 5. серпня виповіла Австро-Угорщина війну Росії — чотири дві пізніше, як це зробила її союзниця Німеччина. А хоч з виповідженням війни Сербії, а ще більше з настанням военного стану поміж Німеччиною й Росією, не могло бути найменшого сумніву про невідхильність австро-російської війни, до самого моменту її виповідження, панувала в австрійських військових колах тенденція — маскувати не тільки мобілізацію, але й організацію добровольчих формацій, так польських як і українських. Повсталася з того важка, невиносима атмосфера, що в іній і робота Боевої Управи і сам набір добровольців здавалися якоюсь... легальною нелегальщиною. Це сприяло утриманню ілюзії революційности, починанням української молоді, що якнеяк, гуртувалася з власної ініціативи й жила на кошти всенародніх збірок, отого фонду, зібраного «На потреби України»... Придавала тій ілюзії чару конспірації ще й конфіскація маніфесту Боевої Управи дня 6. серпня.

Дня 5. серпня оформилася під проводом студ. 1. Чмоли перша стрілецька сотня й відмашерувала

до Гаїв, найкраще зорганізованого й найсвідомішого тоді села львівського повіту. Була це сотня молодих мрійників - конспіраторів, що то вірили в можливість удержання її як боевої частини, незалежно від австрійської команди й інтендантури. Вся вона була в одностроях, з власним пластовим вирядом і власною, різношерстою зброєю. Її інтендантуру вів студ. Индишевський, кухню семинаристка Гандзи Дмитерко. До Гаїв вийшла сотня ніби на вишкіл, але колиб ніби хто запитав її команданта, чому саме пішла вона на схід, а не на захід від Львова, то певне довідавбися, що тим першим «лицарям абсурду» снилася якась воєнна робінзопада, якийсь випад на ворога дарма, що ні командант ні його підвладні не могли мати ілюзії щодо безвиглядності такої очайдушної імпрези. Їм хотілося, попросту, відірватися від воза чорно-жовтого льоялізму й заризикувати на власній рахунок. З тої першої стрілецької сотні, що заслугоє на монографію, вийшли такі стрілецькі старшини, як Ковалик, Генік і Сторожук, та підстаршини, як Коник, Марешко, Абрисовський, Паславський, Рудницький Яків і другі. В масі «комісного» стрілецтва були вони все тим ідейним дріжджам, що не дозволяло Стрілецтву заснітитися в австрійському шіммель-балагані.

Коли ж нарешті дня 7. серпня появилася сконфіскований маніфест Боевої Управи без зміц і без перепон, ілюзія конспірації розвіялася й навіть мрійники й поети з сотні Чмоли стукнулася чолом в стінку твердої дійсності. Щойно тоді зрозуміли вони, що їх очайдушне геройство зайве, вернули до гурту й були першими поміж тими, що без ілюзій, але з вірою в остаточну перемогу, перевірили шлях від Карпат, по золотоверхний Київ,

«За волю України!» — закликав мобілізаційний маніфест ГУР усіх «хто не росіянин, не поляк, а українець» бути «готовим вмерти за те, щоби погромити Росію та визволити Україну!»

«Не будьмо гірші наших предків! Нехай оживе в нас давнє козацтво, давній козацький дух! Зі зброєю в руках вигонім Росію з нашої землі, нехай Україна знову запишається свободою та щастям».

«Тільки той парід має право на свободу, що вміє й хоче постояти за неї! Хтож хилиться і кориться, хто боїться смерти за рідний край, той і його діти, на віки лишаться в ярмі».

«Всякий, хто здужає нести оружжа, хай пристає до Українських Січових Стрільців, бо це наша Козаччина вертається! Нехай воріг гине, нехай живе Україна!»

Відозва Боевої Управи, проголошена 6., зглядно 7. серпня (щоденні часописи, були антедатовані), була тільки формальним закріпленням мобілізації добровольців, що кипіла в краю від моменту прокляття війни з Сербією. Що гірше, вона вводила в справу деяку плутанину. Закликаючи громадянство до творення вербункових комітетів по громадах і підчинюючи собі їх безпосередно, Б. У. рівночасно вислала на провінцію своїх відпоручників з дорученням впровадити в життя повітові комітети. Цю наглядну розбіжність в словах і ділах направила зразу добра воля людей на місцях; мережа повітових центрів була єдино вказана й тільки воєнні події не дали їй розвинутися. Помітними, організаційними успіхами могла похвалитися мобілізаційна акція в Рогатинщині (Угрин-Безгрішний), Калущині (Василь Дзиковський), Чортківщині (Гриць Косак), Золочівщині (Сроковський), Самбірщині

(Др. А. Чайківський) та Бережанщині (посол Старух).

Кожний повітовий Комітет був п'ятичленний і, крім поборової комісії, мав відділ Червоного Хреста, що займався збіркою пожертв у натураліях і готівці.

Добровольці збиралися по повітових містах, тут організувалися в чети й сотні, та відбували початковий вишкіл. В другій половині серпня введено в цю безп'янову мобілізацію певну, організаційну систему. Більші галицькі міста, як Львів, Станиславів, Стрий, Коломия, Тернопіль і Чортків назначено осідками стрілецьких курінів, при чому Львів і Станиславів мали виставити й організувати по два куріні. Куріні, задержуючи назву й внутрішню автономію, мали бути приділені до поодиноких австрійських полків. Той, на щастя нездійснений помисл, виключав організацію суцільної стрілецької формації й напевно був вислідом ворожих підшептів та комбінацій.

А тих підшептів і комбінацій було, від самого початку доволі на те, щоби цілу справу провалити й погребати. Помагала їм у тому наша непідготованість, пусте й безплідне амбіціонерство людий біля стрілецької керми, а одинокою перепоною був боевий запал тисячних мас молоді, що шукав собі виразу й оформлення, не оглядаючись на холодні вітри, що віяли звідусіль.

Відомо чейже, що шеф австрійського генерального штабу Гецендорф, злякавшись Росії, намовляв австрійські рішаючі чинники до замирення з нею коштом Східньої Галичини. Підпомагали його в тому московфільські настрої серед галицьких швахполяків, а хоч війна з Росією почалася, то безнадійна обсада східньо-галицької границі була наче ілю-

страцією того балагану в кермуючих кругах Австрії, що ще тепер не знала на котру ступити. Рівночасно деякі чинники в нутрі Австрії старалися переважити вагу в бік безоглядної війни з Росією. Вони то вплинули на ескападу польської «кадрівки» до Мехова і Кельц (6. серпня) вони теж підготовлювали аналогічну авантуру з українськими добровольцями.

XXII.

Ще 4. серпня з'явився у Львові відпоручник міністерства закордонних справ консуль *Урбас*. В розмовах з українськими політиками він запевняв, що Австрія дуже зацікавлена українською справою й готова підтримати творення української, добровольчої армії всіми силами. Але українські добровольці мусять вже тепер звернути на себе увагу якимсь гомінким виступом, ніби поставити своїх ворогів перед доконаний факт.

Для цього запропонував *Урбас* ескападу кількох невишколених, неодягнених і неузброєних добровольчих сотень на... Почаїв. Коли ж за кілька днів ситуація змінилася, *Урбас* запропонував виправу на Камянець. Досі ще невияснена справа, що це за чоловік був той *Урбас*. Але видно оперував привабливими аргументами, коли визначніші члени Головної Української Ради пішли на його авантурничу концепцію. Дня 10. серпня роздано зібраним у Львові добровольцям тисячку крісів старої системи Верндля, що ними мали вони здобути Камянець.

На щастя рішуча опозиція четаря Рожанковського, а за ним і решти стрілецьких старшин станула тій божевільній ескападі на перепоні.

Несерйозність наших тогочасних провідників

проявлялася м. і. в тому, що ледви не всякий вважав себе покликаним переговорювати з урядом в справі Стрільців, на власну руку. До речі навіть не ustalено, хто має до цього право. Переговорював Галущинський, як «начальний вожд», переговорював К. Левицький, як голова ГУР, переговорював і Трильовський, як голова Січового Союзу.

Найменше щастя в переговорах з військовою владою мав Галущинський. Коли він прим. зголосився до шефа штабу львівської команди корпусу, графа Лямезана, то він не сказав йому нічого, а звелів зголоситися по дальші вказівки й прикази до... митрополита гр. Шептицького.

Не багато мав щастя й Трильовський, що на власну руку, без відома ГУР, вів переговори в евіденційному (шпійонському) бюрі австрійського міністерства війни. Поважніше, хоч теж без реальних успіхів виглядали переговори голови ГУР К. Левицького з галицьким намісником Коритовським, львівською військовою командою й нарешті в Відні, в міністерстві війни.

До Відня приїхав К. Левицький 14. серпня. Послухання в президента міністрів Штірка, міністра закордонних справ Берхтольда й війни Кробатіна, були виявами політичної куртуазії та ввічливості, що її підсилила воєнна небезпека держави. Конкретних рішень в справі українських добровольців не можна було з тих панів добути. Так і видно було, що їм було «тяжко нести й жалко кинути».

Між іншими до президії української парламентарної репрезентації зголосився 15. серпня, полковник генерального штабу гр. *Станислав Шептицький*, брат митрополита. Хоч він був і поляк, то в декого з наших товчлася по голові думка, чиб не попросити його на стрілецького команданта.

На сходинах з нашими парламентаристами в гостинниці Сахера представився Шептицький як референт стрілецької справи в міністерстві.

«Конференція тривала кілька годин — піше, в своїх споминах К. Левицький — заки ми договорилися до пояснення питання про наше відношення до Австрії, як також про вагу визволення Великої України для нас і для Австрії. Полковник Шептицький атакував у дечому нашу самостійницьку політику у відношенні до Австрії, на що ми оба з п. Васильком, рішучо реагували, та домагався від нас рішучого опрокинення всіх закидів, що їх підносили проти нас поляки і русофіли».

Шкода, що К. Левицький не спинився докладніше на виводах і замітах полк. Шептицького. Українському громадянству було б цікаво довідатися про подробиці відношення до нашої справи брата митрополита, пізнішого польського генерала й міністра, що то по словах К. Левицького «знав нашу історію й розумів соціологію українського народу».

Коли зійшла розмова на організацію стрілецьтва й посол Василько запропонував Шептицькому команду стрілецької формації, він «заявив рішучо, що цього зробити не може, бо у воєнних операціях приділено йому інше завдання». На домагання К. Левицького заявив, що «тої постанови не можна змінити, та що він, тільки в переїзді на фронт, обняв реферат нашої справи, в заступстві полковника Граніловича».

На ділі, то українське громадянство того часу, ще перед війною радо було приєднати собі ще того Шептицького в військовому однострою й напевне не обходилося тут без обосторонньої кокетерії. Остаточо переважила в полковника Шептицького концепція співпраці з поляками, а в українському гро-

мадянстві поширилася сплетня, мовляв полк. Шептицький «хотів» зробитися українським патріотом, але не допустив до цього... Трильовський. Коли б Шептицький був справді «хотів», то як національно індиферентний, політично безбарвний, австрійський старшина, до того ж з іменем, що його спопуляризував у нас митрополит, міг числити на повний успіх у громадській opinio. Вибрав поляків, щоби врешті решт діждатися кількох «крепких слів» від пізнішого начальника польської держави Пілсудского, що, як відомо, не любив австрійських «коміскопфів».

Не договорившись з Шептицьким, пробували наші парламентаристи вирішити на віденському ґрунті питання про спосіб *ужиття* нашої добровольчої формації. З огляду на особливе завдання стрілецтва в війні, наші парламентаристи станули на становищі про *військово-політичний* характер Стрілецтва. Приділене до австрійських, боєвих частин, мало би воно вести політичну пропаганду серед українського населення окупованих територій з одного й інформувати австрійську армію про настрої населення з другого боку.

Міністр війни прийняв концепцію наших парламентаристів, бо не мав власної, згідно з старим, австрійським звичаєм, мовляв — «хай вам буде, а там, то вже побачимо»....

XXIII.

Тимчасом, як з усіх закутин Галичини збігалися до повітових міст, а головне до Львова, сотки й тисячі добровольців, що з думкою про Україну, готові були віддати життя за... Австрію, розшалілася над краєм, зручно зааранжована, нашими противниками, нагінка на «руську зраду». Перші невдачі австрійських військ на зле обсадженому бое-

вому фронті, облегчили провокаторам порахунки з усім, що українське.

Відповідальність за передвоєнні затії москвофілів зпід знаку Дудикевича, розтягнуто тепер на цілий український народ, без різниці партійної приналежності й політичних переконань. Всякому розумному й чесному чоловікові, було навіть тоді ясно, що справжні московські шпіони й зрадники, якщо й рекрутувалися з місцевих людей, поховалися в безпечні місця на довго перед вибухом війни, та що загал українського селянства в Галичині, а навіть його москвофільська частина, не мали й не могли мати нічого спільного з складною технікою військової шпіонажі. Тим менше вороги нашого народу не зжахнулися перед найнікчемнішою провокацією і з чистим серцем і сумлінням слали сотні й тисячі нашого народу на шибениці й стократ гірші від смерти моральні й фізичні муки по тюрмах та концентраційних таборах.

На засіданні Головної Української Ради дня 18. серпня 1914. р. наспіли перші відомости про арештування в краю під замітом нельояльності, ворожих намірів, порозуміння з ворогом, чи просто державної зради. Г.У.Р. вислала до намісника Коритовського делегацію з домаганням, щоб він, силою своєї влади й впливу, припинив безрозбірну нагінку на людей, опанованих спонтанічним запалом до боротьби за добро держави й династії. Очевидно, заходи в тому напрямі були безуспішні. Ті, що перед війною підтримували москвофільський рух, як один з засобів боротьби з українством, тепер рішшли покористуватися плодами своєї провокації. Рівночасно з транспортами мобілізованих і добровольців, потяглися галицькими шляхами транспорти покованих ланцюхами й кільчастими дро-

тами, битих, опльовуваних і тортурованих на кожному місці — »ферретерів«...

Десь біля 20. серпня приїхав до Львова з доручення военного міністерства кавалерійський полковник *Молік*, що мав обняти нагляд над українською добровольчою формацією й зайнятися її вивінуванням. Для цього мав привести з Відня... 50.000 корон тоді, як міська рада Львова, на засіданні з 20. серпня, призначила на організацію польського легіону — півтора мільйона! Запротестувала проти того Загальна Українська Рада, але від її протесту не прибуло Стрілецтву ні одного однострою, ані манліхера.

Дня 22. серпня внесено до львівського намісництва статут Українських Січових Стрільців. В момент, коли само життя оформлювало й легалізувало стрілецьку організацію, найшлися в ній люди настільки скрупулятні, що їм конечна була апробата галицького намісника. Зрештою, не були вони такі короткозорі, якби це на перший погляд здавалося. Недостача легалізованого статуту, як громадської (цивільної) установи далася Стрілецтву в знаки особливо в 1916. р. — коли по зліквідуванню московської окупації Галичини, все ніби почало вертати до старих, передвоєнних норм і ославлених »шімлів« австрійського бюрократизму.

Особливо яскраво відбився той австрійський бюрократизм і крутість, що не здавало своїх позицій навіть в обличчю війни, в зіставленні з рішучістю й ясним ставленням справи з боку *німецького* союзника Австрії.

З доручення міністра закордонних справ Берхтольда, поїхав др. К. Левицький, дня 24. серпня до Берліна. Німці забажали безпосереднього контакту з представником українських політичних кол

і тому самотнім клопотом австрійського міністра було те, щоби він не »напсочив« перед німцями на австрійський балаган...

Балачки д-ра К. Левицького в Берліні були короткі, ясні й доцільні. Представник галицько-української політики зустрівся, в першу чергу, з заступником державного секретаря *Ціммерманом* у міністерстві закордонних справ і полковником *Брозе* у великому, генеральному штабі. Підставою для розмов була... карта України, зладжена, для цього, проф. С. Рудницьким.

Німці, поінформовані про минуле, уклад суспільно-економічних сил і напрямні політичних зусиль українського народу, не гаяли слів на політичну куртуазію й дрібничковість. Цікавило їх питання — чи й наскільки настрої українських народніх мас дадуться використати в боротьбі центральних держав з Росією. Приймавши до відома заяву д-ра К. Левицького про рішучі протимосковські настрої мас і також концепції нашого політичного проводу, вони зразу потрактували українське питання як гідне ближчої уваги й актуалізації. Коли-ж д-р К. Левицький, з початком вересня, здавав звіт з своєї берлінської поїздки перед австрійським міністром закордонних справ Берхтольдом, то довідався, що Австрія стоїть супроти українців на тім самім становищі, що й... Німеччина. Це був той реальний здобуток поїздки д-ра К. Левицького до Берліна. Німецьке зацікавлення українською справою врятувало не тільки тисячі українських громадян перед шибеницею за »зраду«, але воно заважило на долі українського стрілецтва, що на нього сунула хмара за хмарою...

До того часу становище львівської, військової команди, ні вчому не відповідало запевненням,

що їх вислухували наші політики по віденських міністерствах. Одні говорили одно, а другі робили друге. Але одні й другі дивилися на нашу добровольчу формацію, як на зайвий, в умовах воєнного часу, клопіт.

Полковник Моллік, що приділений міністерством війни до Стрільців, сам не знав, яку собі при них прибрати роллю, міг тільки бути інформатором і посередником поміж військовою владою й Стрільцтвом та навпаки.

Приїхавши до Львова, полк. Моллік переконався, що ніякого звязку поміж приреченнями міністерства й інструкціями начальної військової команди нема. Стрільцтво, це ніщо інше, як одна з корпорацій загального ополчення, що не може числитися на ніякі особливі привілеї, поза правами, що відповідають обов'язкам аналогічних корпорацій. Згідно з інструкціями вищої військової влади всіх українських добровольців не повинно бути більше, як 5.000, з чого дві тисячі припадає на Буковину.

Справою прохарчування добровольців полк. Моллік не цікавився, а щодо озброєння, то був переконаний, що 2.000 «веридлів», збережених для стрільців у львівських магазинах — вистарчає. Про скору можливість умундурування Стрільців взагалі, а специфічно-стрілецькими одностроями з осібна, пол. Моллік не мав належного уявлення. Вся відмінність Стрільців від решти австрійського війська, не повинна була на думку команди, виходити поза національну кокарду й металеву емблему на шапці. Очевидно, для досягнення всіх тих «благ», від прохарчування до старозавітніх «веридлів», мусять Стрільці скласти присягу на вірність австрійському цісареві й державі, бо щойно з моменту присяги вони стануться справжньою вій-

ськовою формацією з обов'язками й впливаючими з них правами.

З такими то інструкціями приїхав з Відня полк. Моллік, що хоч і призначений зразу на стрілецького команданта, не дуже захоплювався тим призначенням і волів становище референта стрілецької формації при начальній команді.

XXIV.

На щастя стрілецької формації, більшість з інструкцій полк. Молліка годі було перевести. Москалі підходили вже до Львова, улицями міста почала увихатися паніка.

Дня 28. серпня рознеслася по Львові чутка, що москалі розгромили східню, австрійську армію під Перемишлянами, а козацькі стежі появились поблизу личаківської рогачки. Чутки ніхто не старався перевірити, але її було доволі, щоби австрійські обози («трени») спрямовані на схід, завернули на місці й кинулися тікати наосліп...

Жах має великі очі. Жах обняв цілий «цивільний» і... нецивільний Львів, своїми судорожними руками. Хто міг, тікав, хто ще вчора гнав москалів «на Камчатку», ховався по мишачих дірах. Багато резервових старшин австро-угорської монархії попередягалося в цивільні одяги. Тільки стрільці не злякалися. Навпаки! Розентузіязмовані можливістю змірятися з москалями, вже тут, на передпіллях Львова, кинулися шукати за своїм «начальним вождем». Хотіли дістати від нього якісь конкретні доручення, прикази. «На щастя», як потім писав «начальний вожд» у своїх споминах, не вдалося Стрільцям його відшукати. Одні нервувалися, другі ляли команду, а сотник *Сроковський*, що командував золочівськими добровольцями, таки не витримав. Зі-

брав сотню й вимашерував з бурси Народнього Дому при Курковій вулиці, через Личаківську рогачку, в напрямі Винник.

Паніка, була покищо безпідставна. Москалі були ще далеко від Львова й пок. Сроковський вернув з сотнею до касарні, без боєвих лаврів. Трудно, він тому не винен. Десь найшовся «начальний вожд», цей і той резервовий старшина знову витяг пімнятий однострій зпід ліжка. Почали насміхатися над стрільцями, мовляв, вони хотіли боронити Львів перед москалями. Горстка обідранців, хотіла голіруч кинутися на велику російську армію. Не розуміли Стрілецтва патентовані патріоти; добровольці були тільки параваном для їхньої льояльності, а вже найменше розумів побуди Стрілецтва його «начальний вожд». Для нього, стрілецька готовість до хочби очайдушного й безвиглядного зриву була тільки «комічною гарячкою», що його «дразнила», а якби була прийняла конкретніші форми, то «була би спонукала його заявити своїм людям, що (ратування Львова перед москалями) не належить до обсягу їхньої діяльності»...

Певно, голі-босі, невишколені й неозброєні добровольці, не мали ні морального обов'язку ні спромоги боронити Львова перед москалями тоді, коли не змогли його оборонити полки, добре озброєної, знаменито виеквіпованої «штандової» армії, але тут діло було не в обов'язку і не в спроможности, але в ідейному запалі, в боєвому ентузіязмі добровольчої молоді.

Не бачили його й не розуміючи, висмівали Стрілецьтво його припадкові, накинуті провідники. В тому нерозумінню й непорозумінню лягла вся трагедія Стрілецтва. Тільки тому, що Стрілецьтво інакше чуло й інакше реагувало серцем на події, як думали

й комбінували пришиті до нього голови, слід шукати причини поневільного заломання стрілецького духа й того, що призначену собі місію, виповнило Стрілецьтво тільки на половину.

Дня 28. серпня відбулося останнє засідання Української Головної Ради у Львові. В засіданні прийняли участь представники Боевої Управи й Союзу Визволення України. Предметом нарад була м. і. нагінка, зорганізована ворожими чинниками проти українців; вирішено видати німецьку брошуру про Україну та її політичні змагання, з картою проф. С. Рудницького. Принято до відома заяву М. Галуциньського про наказ військової команди Стрільцям переїхати зі Львова до Стрия, та ухвалено видати заклик до українського громадянства — збирати пожертви на... «потреби України». Безпосередно по засіданню виїхав голова ГУР др. К. Левницький до Відня, щоби там... «розвідатися про стан воєнних операцій на сході»... Іхав уже евакуаційним поїздом і, очевидно, не лямив собі голови над тим, коли і якою дорогою поінформує ГУР про ті «східні операції», що з години на годину, посувалися на захід.

На другий день, в неділю 30. серпня, відбулося ще засідання Народнього Комітету, під проводом І. Кивелюка й при співучасті митрополита Шептицького. Засідання проходило вже серед найбільшої паніки. Одні бідкалися — куди тікати, а другі ляли д-ра К. Левницького, що скорше від усіх, умудрився поїхати до Відня, щоби довідатись, що чувати у Львові.

Ранком дня 30. серпня, двома тягаровими поїздами, виїхали зі Львова Стрільці в напрямі на Стрий. В понеділок, дня 31. серпня виїхав зі Львова д-р В. Старосольський з рещтками (около 200)

добровольців; 50 зпоміж них озброїлося крісами, відібраними в ранених тирольських стрільців, що залишилися в львівських шпиталях.

Дня 3. вересня, о год. 11.45 перед полуднем, перші козацькі стежі віхали на львівський ринок.

XXV.

З тяжким серцем виїздили стрільці зі Львова на Стрий, подальше від фронту. Віра в непереможність Австрії, підсилювана вуличними маніфестаціями й воєнними комунікатами, захиталася. «Від Варшави аж до Петербурга за москалями марш, марш, марш!» — співали стрільці по тягарових «льорах», але було в тій співанці більше призирства до Австрії, аніж віри в можливість такої маршрути. Та це не мало ніякого відношення до внутрішнього самопочуття стрілецької маси. Поки вона перевалювалася десятками тисяч, поки її не вбрали в австрійські мундури, поки не скували присягою й шорами австрійської канцелярщини, стрілецька маса почувалася знаменито: Остаточно було їй все одно, відки пічнеться воєнний танець — від львівських брам, чи від карпатської печі. Коби тільки допасти зброї, набоїв і збільшити свій стан.

В Стрию зібралося понад 10.000 добровольців, загально говорилося про 30.000, а нині трудно вже й перевірити, скільки їх стануло на поклик Боевої Управи. Колиб не воєнні операції на галицькому терені, колиб не затії ворогів, і не безрадість наших провідників, яким добровольчі маси виростали понад голови, справа відродженої Української Армії була б уже тоді виглядала зівсім інакше....

Стрийське громадянство повідомлене про приїзд Стрілецьтва, приготвилося, щоби прийняти до-

рогих гостей з отвертими руками. З цілого повіту зібрано харчі. Хто жив, відступав свою хату на квартири, стрийські пані падали з ніг при імпровізованих полевих кухнях, щоби тільки «дорогим стрільчикам» нічого не забракло, щоби вони відчули, як палко, як гаряче беться серце громадянства в такт великого, збірного, стрілецького серця. Хто пережив той божевільний ентузіязм, з яким український Стрий витав своє військо, той не забуде його до смерті! Все, що жило в Стрию і в околиці вилягло на привітання. Непроглядна маса народу залягла околиці двірця й вулиці. Перед двірцем усталилася почетна сотня стрийських добровольців, у сокільських одностроях, з оркестрою.

Коли на двірці з'явився «начальний вожд» Галушчинський, здавалося, що маса пірве його на руки й понесе до міста, як дорогий символ Відродженої, Української Армії.

Люди хрипли від крику «Слава», тут і там блищали сльози, оркестра грала Національний Гимн. Якась містерія творилася оце на очах щасливих учасників, якась безбережна радість розпирала людські груди! Бо тільки подумати — стільки століть неволі, а тут Українське Військо! Тисячі, десятки тисяч молоді, що нині-завтра, крісами й багнетами почне писати нову сторінку Історії України. Хто ще тоді сумнівався, хто ще тоді кривив уста до скептичного усміху, той був ледащо, негідний того, що діждався Великої Хвилі.

«Начальний вожд» Стрілецьтва далекий був від настрою хвилі. Спонтанічний зрив ентузіязму прийняв за «шопку» й назвав його «комедією». Проїшовши попри почетну чету набрав переконання, що «грає дуже смішну ролю», а його одинокою думкою було «як найскорше закінчити параду і

почетну чету разом з орхестрою відіслати назад до хати, що він зараз і зробив»...

В Стрию не загрили стрільці місця. Зрештою не було того місця багато. Місто було завалене іншими кадровими формаціями, а щонайменше 10-тисячну масу Стрілецтва звалено на голови населення стрийського передмістя Лани. Проворніші найшли бодай дах над головою, менше проворні таборували просто таки під голим небом. Не мали шатер, не мали коців ні плащів й дреголіли в літніх одягах на стужі осінніх ночей. Стрийське громадянство робило що могло, щоби прохарчувати тисячі добровольців, але це було трудно, вже не через брак харчів, бо тих було доволі, але просто через брак кухонь і навіть примітивної інтендантури. При двох кухнях, заїмпровізованих під голим небом, падали стрийські пані з перевтоми; поки видали снідання, вже ставали тисячі добровольців до обіду, а поки скінчився обід уже пора була на вечеру.

XXVI.

Стрийська команда австро-угорських військ, тимчасом, тільки дивилася на цю добровольчу товкитню. На домагання зайнятися добровольцями, вона відповідала, що не має в цьому напрямі ніяких інструкцій. Зрештою, в тих часах, ледви чи мав хто в австрійській армії які інструкції з гори. Москалі натискали на п'яти й це була одинока «інструкція» — тікати якнайдалі від ворога.

Позатим військова, австрійська команда найшла собі скоро претекст для того, щоби ставитися не тільки байдуже, а то й вороже до Стрілецтва. Ще у Львові домагалися від стрільців зложити *присягу* на вірність цісареві й державі. Очевидно, в

формі, що обовязувала решту австрійської армії, без огляду на те, що Стрілецтво було своєрідною формацією комбатантів, якій належалася певна автономія. Свідоміща частина Стрілецтва запротестувала проти «комісної» присяги й домагалася, щоб у її текст вложити слова про вірність Україні й Українському Народові. У Львові до присяги не дійшло, а в Стрию австрійська військова команда заявила без обиняків, що не те, що не заопікується Стрілецтвом, але й розв'яже формацію, якщо вона не складе присяги, без ніяких вставок і застережень. Не помогли протести, не змінило справи хвилювання стрілецької опозиції, що під проводом соціал-демократа, студента Василя Даниловича й радикала Миколи Балицького, тільки загострила підзорливість австрійської влади й настожила її на мишкування за «зрадою» в лоні самого Стрілецтва. Бо й справді, провідники української політики прийняли організацію Стрілецтва під свою «високу руку» в надії, що воно буде незбитим атутом їх ультральояльності, а тут, якись там очайдухи бунтуються і домагаються «української присяги», не тільки по формі, але й по духу.

Нині, з перспективи двадцяти літ, можна вже річево глянути на цю важну проблему, що станула тоді перед Стрілецтвом. Зложити присягу без застережень, без протестів, було б ганьбою для національної військової формації; не зложити її взагалі, було б рівнозначне з ліквідацією Стрілецтва, аж до здезяткування легіону включно. Розуміли, цю безвиглядність положення, навіть найзагорільші принципіялісти, але національна честь не дозволяла їм поступити інакше. Свідомі небезпеки, що в неї втягають не так загал Стрілецтва, як себе, вони

всезтаки протестували й це їх моральна заслуга перед історією.

День 1. вересня 1914. р. минув на хвилюванні. Опозиціоністи не кидали позицій, але не засипляли справи й ті, що розуміли беззглядність української формули присяги. Вечором того дня було вже певне, що більшість Стрілецтва «устаткувалася» й зложить присягу згідно з «коміською» формулою. Тимчасом, коли на другий день командант легіону Галушинський, з'явився з радісним обличчям у стаційній команді, йому передали наказ начальної команди про обмеження добровольців до «двох тисяч інтелігентних, гідних довіря людей»... Решту треба розігнати на чотири вітри. Факт, що пів Галичини було вже в московських руках, та що «неінтелігентним і негідним довіря» добровольцям нікуди вертатися не турбував нікого.

Про око пояснювано це обмеження браком одягів та зброї, але в дійсності, це був успіх давно ушкартованої затії наших політичних противників; вони змагали до ліквідації або хоч помітного обмеження легіону з перших кроків нашої військової організації, а досягли свого так пізно тільки тому, що в Австрії взагалі нікому не спішилося.

Наказ про обмеження стрільців до 2000 осіб, заскочив стрілецьку команду й обурих загал добровольців. Мета наказу була очевидна, ворожа затія надто прозора. Стрілецька опозиція пробувала запротестувати. Кинула гасло: «або всі або ніхто». Найбільш розумні зрозуміли, що переведення наказу начальної команди буде катастрофою для стрілецької ідеї. Найрозумніші не знали, яких ужити критеріїв для пересіяння Стрілецтва крізь те фатальне решето «інтелігентних і гідних довіря» людей. В дій-

сності все, що було в Стрілецтві «інтелігентне» ніяк не заслуговувало на «довіря», і навпаки: на повне «довіря» заслуговувала хіба та горстка анальфабетів, що попала в Стрілецьтво припадково, піврана зривом штучно сфабрикованого ультральюлізму. Але й та горстка, вже «здеморалізувалася». Коли й найшлася в добровольчій масі з думкою терпіти й гинути «за цісаря, за державу», то дуже скоро відчула, що тут діло не в цісарю і не в австрійській державі, а в Україні і в майбутній українській Державі. Під тим оглядом не заслуговувало вже на довіря австрійської влади ніхто в Стрілецтві. Та разом з тим і найтвердіші принципи зрозуміли, що тут не жарти, що опіратися редукції добровольців це те саме, що змагати до цілковитої ліквідації завязку Української Армії.

Сортування добровольців доручено отаманові С. Шухевичеві.

Зрозумівши, що про поділ добровольців згідно з вимогами австрійської команди нема й мови, Ст. Шухевич підійшов до справи з практичного боку: «Мусять залишитися ті, що походять з околиць вже зайнятих російськими військами. Зрештою рішив я залишити через половину інтелігентних хлопців, а через половину селян, а це з огляду на есентуальну, пропагандистичну задачу легіону»...

В супереч строгому наказові М. Галушинського, залишити хоч одного добровольця понад 2000, от. Шухевич, всезтаки вибрав дві тисячі з верхом. «Я думав — пише от. Шухевич — що при тих двох тисячах, прохарчується й та громадка, а що дальше буде — покажеться».

На другий день (3. вересня 1914.) зібрано на стрійських оболонях 2000 «щасливців», щоби відібрати від них, так довго вимушувану й виторгову-

вану присягу. «На всякий випадок» окружено стрільців відділами місцевого, австрійського гарнізону. З боку станули «перебраковані» й ті, що остаточно відмовилися присягати Австрії. Проводив присягу український композитор і заслужений діяч Стрийщини пок. о. Остап Ніжанківський.

Глухо й без ентузіазму прогомніла стрілецькими лавами рота присяга. Якоюсь болочою какофонією, наче сам себе стидаючись, пролунав державний гимн «Боже буди покровитель». За те мов буря, мов гураган загремів, з 2000 молодих грудей гимн «Ще не вмерла Україна!» Коли б австрійські старшини «розумілися на річах», коли б тим зблизованим «коміскнопфам» взагалі залежало на Австрії, то вони повинні би зараз по присязі зажадати від стрілецької команди вяснення, чому вона так «непатріотично» зааранжувала комедію з присягою, чому не передбачила й не перешкодила протиавстрійській демонстрації. На щастя ані австрійська, військова команда не була така дбайлива за інтереси держави, ані команда Стрілецтва не мала ніякого відношення до настроїв стрілецької маси. Вони творилися й оформлювали в стрілецьких «низах», незалежно від дезорієнтованої, переляканої й зацікавленої особистими справами «гори».

Характеристичне — велика скількість добровольців, що не дали себе намовити на присягу й приглядалися комедії з боку, зараз таки змішалися з стрілецькою масою. В суматосі, що тоді запанувала, трудно було визнатися, хто запряжений, а хто ні, так само, як нікому було провірювати хто присягав щиро, а хто... замість слів присяги, деклямував, у їхній такт, якийсь виімок з Шевченкового «Кобзаря».

Офіційально прийнято, що 2000 «інтелігентних і

гідних довіря» стрільців присягли й з того моменту вони перейшли на державний етат.

XXVII.

Дня 4. вересня рано, завагоновано стрільців до мішаного поїзду, що о годині 5 зполудня рушив у напрямі на південь.

Дня 5. вересня вполудне зупинився транспорт у Лавочному, а ніччю того-ж дня станув на стації *Страбичево-Горонда*, тринацять кілометрів на південний захід від Мукачева, на Закарпаттю. Тут то закладено перший кіш (кадру) Українського Січового Стрілецтва.

Зразу творили стрільці три, неоформлені відділи, звані «курінями», але щойно 7. вересня утворено з добровольчої маси десять похідних сотень, тобто два і пів куріня (баталіона).

Команду I. куріня з сотнями Дідушка, Дудинського, Гіряка й Будзиновського, доручено Д-рові *Михайлові Волошиніві*, адвокату зі Львова й диригентові «Бояна».

II. курінь, з сотнями Горука, Семенюка, Барана й Букшованого, віддано *Грицеві Коссакові*, народньому вчителеві й організаторові стрілецьких гнізд у Бережанщині.

Врешті завязок III. куріня, з сотнями Рожанковського й Вітовського, віддано Д-рові Степанові Шухевичеві.

Усі три курінні отамани, були, подібно як і начальний командант Стрілецтва, запасними, австрійськими четарями, а підвладні їм сотники мали кваліфікації четарів, хорунжих, а навіть підхорунжих. Командантом першої сотні III. куріня був зразу артилерійський четар Рожанковський, первісно на-

значений «начальним вождем» Стрілецтва, але по двох днях, йому відібрали сотню й залишили без приділу; сотню перебрав брат Гриця Коссака, Іван, народній учитель, що ніколи не служив при війську, ніколи стрілецькою організацією не цікавився, й був повним військовим анальфаетом...

Факт, що заслуженого для стрілецької організації четаря Сеня Горука назначено тільки сотником, та ще й під рукою відразу незлюбленого Гриця Коссака, впарі з затіями проти Рожанковського й іменуванням Івана Коссака сотником, викликав як найгірше вражіння серед Стрілецтва. У Львові було ще півбідн. Про те, що діялося при вул. Мохнацького ч. 12. (в осідку Боевої Управи), мало хто знав. Ті, що найбільше каламутили політично-організаційну калабану, поїхали патронувати Стрілецтво до Відня; щойно потягнення в безпосередньому проводі Стрілецтва, в самому коші, започаткували той фатальний розлам у лоні Стрілецтва, що протягом усього свого існування обнижував його престиж назовні й перепинював внутрішню консолідацію.

Начальний вожд Галущинський, зразу замкнувся в собі, наче лякаючись контакту з стрілецькою масою. Зате найшов собі до нього приступ Гриць Коссак, щоб зразу використати авторитет начального вождя, й укласти стрілецьку ерархію по своїй вподобі, а потім підважити становище самого Галущинського й сьяти по булаву начального команданта Стрілецтва. Йдучи до своєї мети, Коссак не зражувався пануючими в Стрілецтві настроями, використовував кожну нагоду й кожен засіб, дуже часто придержуючись старої максими, мовляв, «негонорово, але здорово»...

З першого дня свого побуту в коші Стрілецтво кинулося до вправ і вишколу. За браком підстар-

шин вправляли й вишколювали сотні самі старшини, при чому вправляли «прискореною системою» для обзнайомлення Стрілецтва з елементарними вимогами служби в полі. На муштру й касарняне «добре виховання» стрільця, не було часу, а навіть потреби звертати більшої уваги. Очевидно, тільки при великому запалі Стрілецтва, можна було в так короткому часі й при повній недостатці підстаршин-інструкторів, досягти чогоньбудь в тому напрямі. Стрілецтво рвалося на фронт, але прихильні йому старшини (були й такі), «зі страхом дивилися в майбутність, коли б несподівано прийшов наказ вирушити в поле» (С. Шухевич: «Видиш, брате мій»...)

Та на такий наказ не треба було довго ждати. Він прийшов скоріше, якби того сподівалися найбільші загорільці.

В днях 8—11. вересня 1914. р. важився під Львовом великий бій австро-угорських військ з москалями. Начальна команда прийшла врешті до переконання, що треба махнути рукою на всі східно-галицькі «твердині», та мостові причілки й застави, й боронити півдня монархії — гребенем карпатських верхів. Тут рішено зорганізувати опір і випадну базу для евентуальної офензиви.

XXVIII.

В австро-угорській начальній команді, подібно, як і в командах поодиноких, військових частин, запанувало цілковите безголова. Невдачі на східно-галицькому фронті й безладний відворот, спараліжували їхню ініціативу; замість шукати виходу з тяжкої ситуації, вони почали шукати «винуватців» поза армією й поза її організаційним балаганом. Рівночасно давалися поривати найрізнородні-

шим, авантюричним підшептам, хапаючися не раз за собів, що були рівнозначні з самогубством. Щож дивного, що, шукаючи ратунку, вони пригадали собі на Стрілецтво, на тих 2000 молодих романтиків, без одностроїв, без харчів, без гроша, але готових кожної хвилини, хочби голіруч кинутися на відвічного ворога. Чар нерівної боротьби за святу справу, оживлював цей гурток молоді, що його не могло заломити, ані зневірити ніщо в світі. Навіть чимраз голосніший скрип шибениць і гук розстрілів по галицьких дорогах, навіть зойк катованих «зрадників», що їх мадярські посіпаки гнали до Талергофу. Стрілецтво, хоча молоде й без досвіду, бачило балаган, що панував у «горі», терпіло від пониження, співчувало кривді народніх мас, з якої вишло, але закусувало зуби. Тільки б йому зброю до рук, тільки б йому вилетіти в широке поле, а там уже побачимо... Ламався й гниув безповоротно австрійський патріотизм, зникали останки льояльності з стрілецьких серць, а їхнє місце займав український патріотизм, ентузіазм повстання й революції, проти всіх явних і укритих ворогів України. Хто мав щастя бути в ті часи Українським Січовим Стрільцем або на правду зблизитися до Стрілецтва, той знає й дату народження цього здекларованого австрофобства. Хто Стрільцем не був, або мав звязки тільки з його «верхами», тому сьогодні здається, що ненависть і призирство до Австрії, зродилося в стрілецькій масі куди пізніше, а дехто навіть впеvняє, що по її розвалі. Молода стрілецька маса могла реагувати на те, що бачила довкола себе тільки захопленням, або ненавистю. Коли не стало місця на захоплення, прийшла ненависть, якій було байдуже, наскільки вона бажана й вигідна для воєнно-політичних кунктаторів і кар'єровичів

Ніччю, дня 5. вересня 1914. р. вивагонувався Українські Січові Стрільці в Горонді й Страбичеві, а вже дня 10. того ж таки місяця, завагонували їх у дорогу на фронт. Чотири дні «скороченого» вишколу, протягом якого не один стрілець не вступив ще змритися до цілі й вистрілити з кріса, «вистарчали», щоб перша стрілецька сотня рушила в поле.

XXIX.

Честь першого боевого кроку відродженої Української Армії, припала Першій Сотні, Першого Полка Українських Січових Стрільців, прозваній «Дідушковою».

Першою була ця сотня не тільки тому, що створено її з тих, що першими станули під Стрілецькі прапори. Першою була вона й по своїй складі.

»Вже у Львові — пише історик Української Армії Крезуб — вибилася ця сотня в стрілецькій формації на її еліту, на зразок того, що має, як під моральним, так і військовим оглядом представляти Стрілецьке Військо. І справді, її перші вже боеві подвиги, що відкрили кривавий шлях стрілецької слави й грімко гукнули в світ воскресну пісню України, вповні оправдали її опінію...«

Командантом сотні був *Василь Дідушок*, в «цивілю» адвокатський конціпієнт і завзятий колісць противник мілітаризації молоді, з вибухом війни, один з найзапальніших мілітаристів, розважний провідник боевої частини, строгий наставник і добрий товариш. Його правою рукою, від перших днів організації сотні до вимаршу в поле, був *сотенний писар* (підписаний), тоді ще молодий поет; зляка-

ний зачисленням до «ферпфлексбранжі», передав писарку завзятому «вільнодумцеві» *Михайлові Білячеві*, сам узяв кріс і помаширував на фронт. Командантами чет були — *Остан Коберський* і *Яримович*, бувші пластуни, *Василь Кучабський* та *Михайло Гнатюк*, молоді студенти, добре вже заслужені в довоєнній організації Стрілецтва. *Василь Дідушок*, як виреклямуваний з армії «кадет-аспірант», був самотнім військовим «фахівцем», але це не бентежило нікого. *Кучабський*, *Коберський*, *Яримович*, здобули собі воєнну славу, відзначення й старшинські степені не так військовою самоосвітою, як особистою відвагою, інтелігенцією, а перш за все романтичною сміливістю й готовістю на самопожертву. В дальшій історії Української Армії, якраз ті цінності, а не сумнівної вартості «фаховість» вирішувала питання не тільки особистої кар'єри, але й самих боєвих операцій, залежно від умов, ширше чи вужче закроених.

Поза старшиною, в складі *Дідушкової* сотні, найшлися такі пізніші «асп» Стрілецтва, як *Федь Черник*, *Андрій Мельник*, *Роман Сушко*, *Микола Опока*, *Михайло Чичкевич*, *Северин Яремкевич*, брати *Меркуни*, *Кость Мацюрак*, в *Дідушківій* сотні найшлися й такі люди, як композитор *Михайло Гайворонський*, письменник *Роман Купчинський*, журналіст *Дмитро Паліїв*, різьбар *Михайло Гаврилко*, громадський діяч *Осип Навроцький* і ціла низка інших, більше й менше заслужених, більше й менше відомих, включно з сотенним «вуйком» *Романом Леонтовичем*, що вступив до стрільців уже як старший студент, учасник усіх «боїв» за український університет у Львові...

Зі *Страбичева* вийшли «Дідушківці» так, як стояли. Хто в останках цивільного одягу, хто в сі-

рому чи оливковому стрілецькому однострою, всі з «веридлями» й безнадійно довгими багнетами до них. Виглядало то, ніби якась, прихапцем зібрана, повстанча ватага, різношерста на око, але в дійсності зразково дисциплінована й захоплена думкою про таємничий, та якже привабливий «фронт».

По дорозі, в якомусь залізничному магазині «умундуровано» стрільців — в старі, гонведські однострої, темно-гранатові кабати й сніп, прилягаючи до тіла штани з жовтими нашивками. Зброєю першої сотні так і залишилися «веридлі», а тільки найпроворніші щасливці встигли запастися в автоматичні, п'ятистрільні «манліхери», куплені чи виманчені в того чи другого «паціфіста» з армії. Уже тоді швендялися по двірцях і запіллю «ляндштурмаки», що не знали, що робити з новенькими «манліхерами» й радо міняли їх на «веридлі» з добавкою бохонця хліба, консерв, тютюну чи кількох корон.

Не тяглися за сотнею обози, не димилися кухні, не було навіть одного напличника з санітарним приладдям. Всі йшли, щоб... згинуть за Україну, а героям непотрібно ані «трену», ані кухонь, а вже з повним призирством дивилися стрільці на санітарів — «лапайдухів». Щойно згодом, коли геройська смерть забарилася, а буденний голод почав стрільцям допікати, брат сотника — *Петро Дідушок* забавився в інтенданта. Зареквірував кілька сільських підвод, роздобув трохи харчів і купив кілька казанів для імпровізованої, полевой кухні.

Зразу заквартировано *Дідушкову* сотню в *Вижніх Верецьких*, а відтак переведено до *Гусного* з дорученням — виставляти полеві сторожі та лучбові стежі. Якийсь час, на імпровізованому фронті, був спокій, москалі не показувалися й це дратувало

стрільців найбільше. Безнадійне вистоювання на верхах, в осінньому дощі й холоді не мало в собі й тіни героїства. Думка про те, що австрійський «фронт» загнався задалеко... від ворога, деморалізувала.

XXX.

Дня 17. вересня рушила в поле чергова стрілецька сотня, під командою *Осипа Семенюка*.

В черзі стрілецьких сотень вона, по Дідушковій, мала в собі найбільше інтелігентного, людського матеріалу, а про її боеву справність переконався приділений до Стрілецтва полк. Молік під час, спеціально для цього зааранжованого «алярму».

Семенюкова сотня мала більше «щастя» від Дідушкової. Розставивши полеві сторожі в Ужоцькому провалі, поміж Сянками й Волосатим, уже 25. вересня приняла сотня «огневий хрест». Одна із стеж зустрілася з козацькою стежею. В перестрілці вбили одного козацького старшину й ранили двох козаків. Героєм першої боевої стрічі був четар Пеленський, що вернувся з виправи на «полоненому», козацькому коні. Чергового дня заалармували четверту чету сотні, що кватирувала в Сянках. Вона обсадила гору проти церкви в Сянках і не опускала позицій протягом двох днів і ночей, дождаючи «заавізованого» ворога. А хоч австро-мадярські магазини були переповнені, не було сили, щоб могла видерти з них щонебудь для стрільців. Стрілець *Єндрик* впав на думку — прохарчувати чету печеною бульбою. Із здобутого ним запасу, випало по три бульби на стрільця. В четвертій годині з полудня, дня 28. вересня почався московський наступ. На сянківській горі станула проти ворога

одна-одинок стрілецька чета. Австрійські сторожі, що до того часу показувалися на сусідніх горах, вицофалися скорше, як цього вимагала konieczність і горстка стрільців залишилася самотою. Бій був нерівний і безвиглядний. Більшість чет була все ще озброєна «верндлями». Мали вони ту «прикмету», що по вистрілі не викидали порожньої луски; її треба було виколупувати з цівки ножиком або багнетом. Москалі мали найновіші, п'ятистрілові кріси. Почалася перестрілка, а відтак обоюдна пал'ба з крісів.

Сухий тріск «манліхерів» змішувався з глухим, мало не гарматним гомоном «верндлів». Москалі зупинилися в поході й, у стін гори, розсипалися в розстрільну. Стрільці палили з крісів без вгаву, придаючи собі тим відваги й «маркуючи» тим свою чисельність. Та вже по короткій перестрілці зміркував противник, яка мізерна горстка зважилася станути йому на прю. Рішений оточити й виловити живцем смільчаків, почав «флянкувати» гору. Тоді командант стрілецької чети *Олексин*, наказав відворот тої частини чети, що була озброєна «верндлями». Друга частина, озброєна автоматичними крісами, мала обстрілювати противника далі й, не жалуючи амуніції, дезорієнтувати його про свою чисельність. Щойно з хвилинною, як «верндлівці» завернули й з нової позиції почали пекельну пал'бу на окрилюючих гору москалів, почали завертати й «манліхерівці». Останнім доводилося промощувати собі шлях крізь ворожі лави багнетами.

Так виглядав перший «огняний хрест» Січового Стрілецтва.

На ізольованій відусіль горі, в обличчю переважаючого ворога, станула стрілецька чета, годо-

вана недопеченою бульбою, одягнена в чорні «ляндштурмацькі» плащі, озброєна однострілими «веридлями» й тільки в зникаючій кількості «манліхерами».

В четі не було ні-одного «фахівця». Не був ним навіть командант чети, а всежтаки оборона позиції й пляновий відворот з неї, могли б послужити зразком, не тільки очайдушної відваги, але й добре уgruntованої, боевої тактики. В момент, коли «штандові» частини разом з своїми «фаховими» командантами тікали перед ворогом наосліп, горстка молодих очайдухів забезпечила відворот, дезорієнтувала противника, привела його до витрати людей і дорогого часу.

XXXI.

В момент, коли перші стрілецькі чети, станувши віч-на-віч ворога «з відзначенням» здавали іспит боевої зрілості, австро-угорська команда затіяла «геніальний» помисл про... вжиття Стрілецтва. Можливо, що в даному менті паніки й дезорієнтації на фронті, важко було оцінити помисл австро-угорської команди, як слід. Сьогодні, з історичної вже перспективи, можна його оцінити як крайне безглуддя, а коли не те, то найнікчемнішу провакацію.

Дня 25-го вересня, саме в день, у якому чети сотника Семенюка змагались в Ужоцькому про-smику, залишаючи на побоевищі 22 убитих, приїхав до стрілецького коша в Горонді поручник генерального штабу *Кватерник*, автор помислу про «двацятки». Він приїхав уже з готовим і заакцептованим генеральною командою пляном розділення усіх стрільців на мініатюрні, партизансько-шпійон-

кійно розложив огні. По кількості огнів можна було припускати, що ворогів не більше, як курінь. Серед стрільців зродилася думка — заскочити й полонити таборуючих. Зараз таки сформовано з сотні три похідні частини й рушено на Руський Путь.

Найсильнішим відділом, що пішов верхами на схід від Букоча, проводив четар Андрій Мельник, на переді другого, що пішов хребтом Верха станув от. Шухевич, третій, найслабший, з хорунжим Яремкевичем на переді вийшов у північному напрямі. Завданням його було — вилловлювати ворожі стежі в селі Букочі й околиці тоді, як два перші, мали підійти як найближче до ворожого табору й точно, в третій годині ранку, по кількох сальвах у напрямі вогнів, вдертися в табор та забрати переляканих москалів у полон...

Помисл був гідний стрілецької фантазії.

Першим ділом вдалося стрільцям «засягнути язика», взявши в полон ворожу стежу. виявилось, що сили ворогів доходили до цілої бригади піхоти й батареї гармат... Про те, щоби кількадесятьох стрільців узяло «голими роками» цілу бригаду в полон, не могло бути й мови. Залишалося хіба виконати отримане доручення, тобто до означеної години не дати ворогові посунутися вперед, ані зорієнтуватися в новоствореній ситуації.

Це завдання виконала стрілецька частина вповні. Полонення стежі позбавило ворога відомостей про становище на його передпіллю. Перестрілка стрілецьких стеж сальвами викликала вражіння, що ворог має перед собою куди більшу силу, аніж це було справді. Тому він протягом тих двадцятьчотирьох годин не міг ввійти до села, а коли нарешті зважився на похід вперед, йшов розстріль-

ною, під непотрібною охороною гарматного вогню. Усе це разом було неоцінним успіхом; енергія ворожого наступу ослабла, а впарі з тим австрійські частини зискали на часі, в якому ціла дивізія змогла вернутися на »згори приготовані позиції«.

Сповнивши завдання, стрільці могли спокійно получитися з австрійськими частинами. Очевидно, команда дивізії не жалувала похвал і висловів захоплення для стрілецької бравури, але стрільці почували себе погано. Їм так хотілося полонити ворожу бригаду, а мусіли обмежитися тільки... до врятування австрійської дивізії від смертної небезпеки. Та не було ради. Згідно з пляном загального відвороту вони перейшли на південь і заквартирували в Полянні.

Так закінчився для Стрілецьтва 1914 рік грози й надій...

Читайте!**Передплачуйте!**

Наш Прапор

ілюстрований популярний часопис,
що виходить двічі в тиждень
в четвер і в неділю

„НАШ ПРАПОР“ — приносить у кожному числі статті на політичні, господарські та культурні теми і багато інформацій з цілого світа.

„НАШ ПРАПОР“ — дає в кожному числі обширний огляд української та чужої преси, з якого читач довідується про те, що пишуть другі газети.

„НАШ ПРАПОР“ — інформує про українське життя на всіх українських землях.

КОЖНИЙ ТОЧНИЙ ПЕРЕДПЛАТНИК
„НАШОГО ПРАПОРУ“

дістає щомісяця безплатно
ОДИН ТОМ „УКРАЇНСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ“

ПЕРЕДПЛАТА НА „НАШ ПРАПОР“

в краю разом з „Українською Бібліотекою“:

місячно з 1. томом	1 зл. 95 гр.
на 2 місяці з 2. томами	3 " 70 "
чвертьрічно з 3. томами	5 " 55 "
піврічно з 6. томами	11 " 10 "
річно з 12. томами	22 " 20 "

закордоном разом з „Українською Бібліотекою“
(12 томів) річно згори 32 зл., або їх рівновартість.

Адреса: ЛЬВІВ, КОСЦЮШКА 1 а, чек. конто 500.277.

Faint, illegible text within a rectangular border, possibly bleed-through from the reverse side of the page.